

303034

A CSANÁDMEGYEI
RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE

• 1902 •

SZERKESZTI

CZINKOTSZKY MÁRTON

TÁRSULATI FŐTITKÁR

HARMADIK KÖTET.

BUDAPEST

HORNVÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

1902

MAGY. AKADEMIKAI
KÖNYVTÁRA

CSANÁD VÁRMEGYE HATÁRPERE

1792/96-BAN.

Budavára visszavétele után Leopold király hadainak 1686-ban Pécs és Szeged várai is meghódoltak. Ez által a törökök másfél százados uralma megszűnt mind a Dunán túl, mind a Duna—Tisza körén s megszűnt végül a Maros jobbpartján elterülő vidéken is. Csak a Maroson túli részek maradtak még a török birtokában; de Temesvár visszavétele után (1716.) ez a terület is felszabadult a félhold uralma alól.

Csanád vármegye mai területe tehát az 1686-ik évben a magyar szent korona oltalma alá tényleg visszakerült; visszakerült elpusztultan, néptelenül, úgy hogy az egész megye egy kietlen pusztá vala. Makó, Földeák, Batonya, Apátfalva, Csanád, Nagylak helységeken kívül pusztá volt az egész vármegye s az elősorolt helységek is részben feldúlva, elnéptelenedve valának.

A visszaszerzett vidék jó ideig a szegedi kamarai igazgatóság kormányzása alatt állt. A szegedi kamarai prefektus szedte be a természetbeni adót, — a tizedet — ő intézte el az egész megye lakosságának összes ügyeit, mindenféle kérelmeit.

Később a Maros mentén felállított a rácz katonai határőrség. Apátfalva, Csanád, Nagylak, Sajtény helységek ekkor katonai igazgatás alá kerültek s ez alatt is maradtak, míg nem az 1741. év XVIII. t.-cz. rendeletéből a marosi és tiszai határőrség feloszlata nem lett.

Csanád vármegye tehát jó ideig kamarai és katonai idegen kormányzás alatt állt. Az 1710-ik évben csanádi püspökké kinevezett gróf Nádasdy László egyúttal a csanádi főispáni címet is viselte ugyan, de jobbadán Győrött lakott s egyházmegyei székhelyén — Szegeden — is csak rövidebb időszakokban tartózkodott. A vármegye ügyeinek pedig még kevesebb időt szentelhetett.

Az 1715. évi 92. t.-cz. végre elrendelte, hogy Csanád megye az ország közterhei viselése tekintetéből is az országhoz visszakebleztessék, a bizonytalan megyei határok küldöttségek útján megvizsgáltassanak és megállapíttassanak.

Ez a törvény azonban egyelőre végrehajtva nem lett, mert az 1723. évi XX. t.-cz., de még az 1729. évi VII. t.-cz. is a végrehajtást sürgeti.

Mindazáltal még gróf Nádasdy László főispán-sága alatt Csanád vármegye határai küldöttségileg megállapíttattak s az önkormányzat, a megyei jogszolgáltatás, adóztatás, közigazgatás és rendészet szerényebb nyilvánulásokban feléledt.

A főispán által kinevezett »plenipotentarius» igazgatta ekkor a vármegyét. 1731-ik évi ápril 7-én tartatott az első rendszeres közgyűlés, a melyen a többi közt a szent-miklósi és perjámosi plebánosok is részt vettek, — s 1738-ik évi ápril 21-én volt

az első tisztújítás, a mi akkor úgy ment végbe, hogy felolvasták nagy «vivát»-ozás közt a főispánnak azon levelét, melyben a vármegye közönségével tudatta, hogy alispánnak: Návay Györgyöt, — jegyzőnek: Vankay Mihályt, vagy esetleg Bohus Imrét, — szolgabírónak: Návay Jánost, — esküdtnek: Fábry Pált, — ügyésznek: Bohus Ádámot, — táblabírónak: Vranovich Tamást stb. nevezte ki.¹

A újonnan helyreállított vármegye határait az országos küldöttség akként állapította meg, a mint azok maig is fennállanak. Az egykor nagy és kiterjedt Csanád vármegye tehát ekkor zsugorodott össze 29 □-méröldnyi területre. Ekkor lett déli határául a Maros megállapítva, noha emlékezetben maradt, hogy a török hódoltság előtt Csanád vármegye a Maros balpartján is jó messzire elterjedt.

De az emlékezet nagyon homályos volt. Adatokat gyűjteni, okleveles bizonyítékokat szerezni nem lehetett. Az is nagy akadályt képezett, hogy a Maros balparti vidék katonai kormányzás alatt állt, s ez az egész vidék igazi, «ne nyúl hozzám» volt. Az úgynevezett «temesi bánság»-ot nem is tekintették Magyarországnak, Magyarország elidegeníthetetlen kiegészítő részének, hanem fegyver jogán szerzett olyan szabad birtoknak, mely Magyarország fékentartására szolgáljon az által, hogy ott csakis idegenek telepíttessenek le és az abszolút kormányzás honosíttassék meg.

A kis, töredék Csanád vármegye nem is mutat-

¹ Reizner J. Csanád megye régi törvényhatósági bizottsága, közgyűlései, tisztviselői, ezek fizetése. (Maros. 1872. évf. 1. 2. sz.)

kozott valami életképes autonóm testületnek, miért is már kezdetben részben Arad vármegyével óhajtották egyesíteni. Báró Falkenstein Béla csanádi püspöknek, mint egyúttal csanádi főispánnak, az 1736-ik évről fenmaradt egy emlékirata, a melyben annak szükségességét mutogatja, hogy Csanád vármegye részben Arad vármegyével egyesítendő.¹

A vármegyei nemesség és a lakosok ezzel ellenkezőleg azon álláspontra helyezkedtek, hogy a vármegyét életképessé kell tenni s a vármegyének maros-balparti elszakadt részeit s az ott keletkezett új helységeket Csanád vármegyéhez csatolni és bekeblezni kell.

Már az 1728-ik évi nádori porták összeírása alkalmával a nemesség ellentmondott az összeírás foganatosításának és pedig az okból, mert a megyéhez jogszerint tartozó egy kiterjedt terület és ennek lakossága, nevezetesen a Maroson túl fekvő rész a vármegyétől elszakítva van, a temesi bánsághoz csatoltatott és idegen kormányzás alatt van. Ezen terület visszakeblezése előtt tehát az adóztatásnak s összeírásnak megtörténni nem szabad.²

A mai felső Torontál rendeit s a nemesi jogok gyakorlására törvény szerint jogosult clerust Csanád vármegye gyűléseire meg is hívta. Ezek kezdetben a gyűléseken, mint láttuk, részt is vettek, de csakhamar végkép elmaradtak.

Az 1741-ik évi országgyűlési követ utasítások során a 12. pont alatt a vármegye követe már

¹ Csanád vm. levéltára.

² U. o.

megbizást is nyert arra nézve, hogy a megye régi határainak helyreállítását és a Maroson túli részek visszakeblezését az országgyűlésen szorgalmazza.¹

Szóval a vármegye mindenkép a régi történelmi alapok és jogok felélesztésére törekedett. De akaratát érvényesíteni képtelen volt s az akadályok mind nagyobbak lettek és majdnem leküzdhetetleneknek látszottak.

A jámbor óhajtasok így nemcsak hogy nem teljesültek, de megtörtént az, hogy a kis Csanád-megye csakugyan megszűnt s önállóságát elvesztette.

József császár 1786. évi november 14-én kelt rendeletével Csanád vármegyét úgy törvénykezéssileg mint közigazgatásilag is Békés és Csongrád vármegyékkel egyesítette. A császár halála után azonban Csanád vármegye, miként Békés és Csongrád vármegyék is — önállóságát visszanyerte.

Ekkor, az országtól elszakított «bánság»-ban is megszűnt az idegen kormányzás; Torontál, Temes és Krassó vármegyék is szervezve és alkotmányos önkormányzati jogaik gyakorlásába bevezetve lőnek. Az említett három vármegye tehát mindenek előtt az országgyűléshez folyamodott, hogy mint más nemes vármegyék oda meghívassanak, ott ülés- és szavazati jogot nyerjenek.

Az említett vármegyék eme kérelme vitát és ellenmondást támasztott és pedig több szempontból. A többi közt Arad és Csanád vármegyék is protestáltak s azt kívánták, hogy a Maroson túl fekvő területeikre fenforgó jogigényeik előbb elégíttessenek ki.

¹ Csanád vm. levéltára.

A három vármegye kérése mégis kedvezőleg intéztetett el. Érdekes ez ügyben a karok és rendek határozata, mely a következő tartalmú:

«Olvastatott ez után nemes Torontál, Temes és Krassó vármegyéknek esedező levelük, mely által említvén, hogy ámbár az ország törvényéhez képest azon vármegyék még boldog emlékezetű Mária Terézia királyné országglása alatt Magyarországhoz visszakapcsoltattak is, mindazonáltal ezen közönséges országgyűlésre királyi levél által nem hivattattak, — hogy a visszakapcsolásnak ne csak pusztá nevébe, hanem valóságos hasznában is részesüljenek, esedezőnek az ország rendjeinél, hogy ezen közönséges gyűlésben azon vármegyék követjeinek illendő helyet és szavat engedni méltóztassanak.

Ambár némelyek rész szerint azért, hogy a visszacsatolás előtt azon megyékbe a teher egyenesen a földre volt légyen vetve, következendőképen azon sérelemmel csatoltatván a hazához, jövőben azon veszedelmes következés, a többi részére is terjedhetne a hazának, rész szerint pedig azért, mert azon megyékhez a szomszéd vármegyéknek tetemes részei régtől olta foglalva lévén, ha most visszacsatoltatásuk törvény által helyben hagyatik, ez által azon csonkított vármegyéknek jussai sértődhetnének, — ellent állottak volna; de mivel épen ezen országgyűlésen volna helye azon vármegyékben a földön fekvő terhet elhárítani, a határok iránt való kérdéseknek elintézése pedig a nádorispáni törvényszékre tartozna, fen hagyatván ezen kívül is, hogy

azon vármegyék visszacsatolása által semmi sérelme a hazának ne történjen, a statusok és rendek megegyeztek abba, hogy további halasztás nélkül azon megyéknek szék és szabad szó engedtesen, hogy mindazon által ezen czéljukat rendesen érhessék el, esedező levelüknek s egyuttal a statusok és rendek ez eránt való szándékának tettes első táblával való közlése elvégeztetett s e végett az elébbeni követség méltóságos Zábráczy József püspök helyébe Zsolnay Dávid veszprémi káptalan követe rendeltetvén, elküldetett.»

Ezen határozat alapján lett az 1791. é. XXVIII. t.-cz. megalkotva, mely az országtól harmadfél-századon át elszakítva volt három vármegyének országgyűlési ülés- és szavazatjogát biztosította.

Csanád vármegye ily körülmények közt történelmi jogai érvényesítésére tehát azt határozta, hogy Temes és Torontál vármegyék ellen határpert indít. Különféle levéltárakból összesen 18 oklevelet szerzett be a vármegye közönsége. Királyi és káptalani kiadványokat, a török hódoltság előtti megyei összeírásokat gyűjtött egybe, a melyekben a vármegye régi községei, a földesurak nevei és a porták meny nyisége felsorolvák s melyek igen érdekes területi s birtokjogi adatokat foglaltak magukban. Különösen Földvály István 1561-ik évi Regestruma e tekintetben nagy fontosságú.

Ezen okleveles bizonyítékokkal ellátott s 1792. évi augusztus hó 20-án Makón kelt keresetlevelét a vármegye közönsége a nádori bírósághoz be is nyújtotta s a keresetben azon kérelmét jelentette ki, hogy Basahida, Bocsár, Padé, Szent-Miklós, Csóka,

Szanád, Kanizsa, Gyála, Szőregh, Szent-István, Deszk, Oroszlámos, Béba, Zombor, Tértvár, Valkány, Dédén-szeg, Besenyő, Teremia, Nákófalva, (Szöllős,) Csanád, Nagy-Szent-Miklós, Komlós, Sárafalva, Rábé, Basarág, Tárnok, Knéz, Kétfél, Firigyház, Zsadán, Vinga, Hodos, (Hadegyház,) Fénylak, Monostor, Szent-Péter, Munár, Sopron, Bercsula, Székesut, Bezdán, Zádorlak, Mercydorf helységek és ezen helységek által kerített területek vagy barátságos egyezség útján, vagy ítéletileg, mint ős idóktól fogva Csanád vármegyéhez tartozó helységek visszakebleztessenek.

A keresetlevelek nem a vármegyék alispánjainak, hanem régi szokás szerint Torontál és Temes vármegyék hajdújainak, kik azon alkalommal a vármegyeház kapujában őrt álltak, kézbesítették.

A perfelvételre határidőül 1793-ik évi május 28-ika tűzetett ki Pestre s a perben eljáró bírák voltak: báró Orczy Lőrincz, Zemplén vármegyei főispán mint elnök, Gányi János és bernátfalvi Bernáth József udvari tanácsosok s kir. ítélőtáblai bírák, mint kirendelt bírák.

A perfelvétel napján, valamint az 1794-ik évi vízkereszt utáni nyolczadnapon a per jegyzőkönyvileg roppant terjedelmességgel tárgyalatott.

Csanád vármegyét mint felperest nemeskürti Bakó Gábor, alpereseket pedig Ágoston Lajos és revisnyei Reviczky Antal képviselték. Előbbi Temes vármegyének, az utóbbi pedig Torontál vármegyének volt tiszti ügyésze.

A vita elég hosszadalmasan mindenekelőtt a körül forgott, hogy Csanád vármegyének van-e keresetőségi joga. Az, hogy a keresetben felsorolt

helységek valóban Csanád vármegyéhez tartoztak-e, a felcsatolt okmányok elegendő bizonyítékokat képeznek-e, szóba sem jött s az elévülés kérdése sem lett fölvetve. 1796. évi ápril 18-án egy közbeszóló határozat lett kihirdetve, a mi ellen alperes vármegyék felebbeztek. Ugyanaz évi június 13-án a felebbezések elutasítottak s a pert tovább kellende folytatni, azonban a tárgyalások megszakadtak és a per soha többé fel nem elevenítettetett.

Mindössze az történt, hogy Csanád vármegye a periratokról hiteles kiadvány alakjában másolatot szerzett s a testes ívrétű kötetet levéltárában elhelyezte.

A régi peres eljárásnak sok jellemző sajátosságát ismerjük meg e másolatból. De bennünket nem ez, hanem a periratokhoz felcsatolt oklevél-másolatok érdekelnek, a melyek a visszacsatolni kívánt helységek hovatartozását igazolták s a mely okmányok sorából felemlítjük a következőket.

a) Luka János adószedő lajstroma az 1555-ik évben másodízben beszerzett fél forint adóról (subsidiium). Csanád vármegyéhez tartozólag itt a következő 74 helység neve szerepel:

Szegegyház	Kutina
Komlós	Kis Szőlős
Komlós Fecskés	Szent-Miklós
Ráros	Abony
Főpereg	Latorján
Majmot	Basarág
Kis és Nagy Serjén	Kingécz
Szemlak	Torony
Nagy Szőlős	Sopron

Nagy Iratos
 Dombegyháza
 Kupa
 Kunágota
 Kovácsháza
 Csató-Kamarás
 Tompa
 Pabár
 Nagylak
 Belez
 Bozzás
 Mezőhegyes
 Pitvaros
 Királyhegyese
 Palota
 Pécsk
 Veresmart
 Sajti
 Rétkert
 Bökényfalva
 Tad
 Csenk
 Deméng
 Csóka
 Tüskés
 Salánk
 Férged
 Batida

Mágocs
 Ujváros
 Peres Kutas
 Monyorós Fecskés
 Földvár
 Mező Szőlős
 Tót-Kutas
 Csókás
 Igás
 Apátfalva
 Szécse
 Tárnok
 Szent-Lőrincz
 Makó
 Tömpös
 Szent-Miklós
 Lele
 Gorsa
 Szentkirály
 Vásárhely
 Kéktóváros
 Sámson
 Mező-Kopáncs
 Rét- »
 Dálegyháza
 Csomorkán
 Kaszapereg
 Füldeák.

b) Az 1560-ik évi adólajstrom (regestrum) Csanád vármegyéhez tartozó következő 65 helység nevét sorolja elő.

Batida	Szihond
Gorsa	Pabár
Dombegyház	Majmot
Széche	Kunágota
Kupa	Székegyház
Nagy Iratos	Kaszapereg
Kingéc	Kutina
Szemlak	Nagy Szőlős
Dálegyház	Latorján
Mező Kopáncs	Nagy Serjén
Rét Ropáncs	Abony
Földvár	Kis Serjén
Kovácsháza	Sajti
Csató Kamarás	Szent Miklós
Tömpös	Kis Szőlős
Makó	Füldeák
Férged	Mágocs
Vásárhely	Peres-Kutas
Szentkirály	Monyorós Fecskés
Csomorkány	Mező Szőlős
Nagylak	Komlós
Szentlőrincz	Tompa
Pitvaros	Csókás
Batonya	Salánk
Baktornya	Torony
Pécs	Tót-Kutas
Tárnok	Igás
Főpereg	Veresmart
Basarág	Cike

Czeng
Mezőhegyes
Fad
Kéktóváros

Kis Fecskés
Bozzás
Perimes.

c) Ugyancsak az 1560-ik évben Belaciari György számvevő által Gyula várában készített összeírásban Csanád vármegyéhez tartozó következő 62 helység neve fordul elő:

Mező Kopáncs	Kingéc
Földvár	Dálegyház
Nagy Szőlős	Nagylak
Mogyorós Fecskés	Pécsk
Dombegyház	Szihond
Tót-Kutas	Szemlak
Nagy Iratos	Mező Sopron
Csató-Kamarás	Majmut
Pitvaros	Dédénszeg
Baktornya	Sajti
Batonya	Gelit
Basarág	Pabár
Székegyház	Kunágota
Nagyfalu	Kutina
Varjas	Nagy Szőlős
Sárafalva	Kis Serjén
Szent Péter	Szent Miklós
Perimes	Kis Szőlős
Komlós	Szent Lőrincz
Nagy Serjén	Makó
Torony	Szent Miklós
Főpereg	Tömpös
Latorján	Füldeák

Körtvélyes	Tárnok
Ferged	Peres Kutas
Csomorkán	Csókás
Batida	Szécse
Gorsa	Mágocs
Szentkirály	Ujváros
Vásárhely	Mező Szőlős
Rét Kopáncs	Salánk.

d) Földváry István adó kirovó és beszédő
 1561. évi Regestruma Csanád vármegyéhez tartozó
 118, következő helységek nevét sorolja elő:

Széche	Dálegyháza
Tárnok	Füldeák
Dombegyháza	Gorsa
Kunágota	Batida
Vásárhely	Mező Kopáncs
Kupa	Rét Kopáncs
Nagy-Iratos	Csókás
Főpereg	Ujváros
Basarág	Mágocs
Kutina	Peres Kutas
Kingécz	Varjas Földvár
Szihond	Székegyház
Majmut	Komlós
Nagy Serjén	Kovácsháza
Latorján	Csató-Kamarás
Abony	Tompa
Nagy Szőlős	Kéktóváros
Szemlak	Tömpös
Pabár	Makó
Sajti	Férged

Lele	Rétkert
Szentkirály	Fadd
Tót Kutas	Tövisköz
Csomorkány	Tótpalota
Nagy Lak	Zombor
Szent Lőrincz	Kanizsa Monostor
Kasza Pereg	Hódegyház
Pitvaros	Szent Tamás
Monyoros-Fecskés	Nagy Szent Péter
Batonya	Varjas
Pécsk	Perimes
Szent Miklós	Kis Gyála
Baktornya	Sárafalva
Csanád	Nagy Gyála
Kis Szőlős	Tervár
Kis Fecskés	Harmat
Bozzás	Homokréz
Sámson	Túregyház
Megyes	Szent Iván
Igás	Nagy Falu
Veresmart	Kérékegyház
Salány	Serfesz
Csig	Tóti
Békénfalva	Rákos
Csiga	Kétfél
Apátfalva	Fejéregyház
Kis Serjén	Múnár
Mezőhegyes	Csóka
Torony	Királymonostor
Dédénsgaz	Szanád
Belez	Rév Kanizsa
Mélykútú Ráros	Morotva

Vizes Gyán	Fellak
Loránt	Szentmiklós
Kutas Teremi	Rahoncza
Basahid	Acsád
Egres	Sadán
Bochár	Ders
Bikás	

e) 1563-ik évben ujjvárosi Tóth István és eperjesi János deák tizedelők által Csanád megye alábbi 47 helységéből szedetett be a bárány tized, ú. m.:

Mágocs	Igás
Ujjváros	Kopáncs
Peres-Kutas	Csókás
Monyorós Fecskés	Pitvaros
Szölös	Csató Kamarás
Földvár	Kis Fecskés
Kaszapereg	Komlós
Kovácsháza	Székegyház
Tompa	Tót-Kutas
Batonya	Kéktóváros
Kun Ágota	Sopron
Dombegyháza	Főpereg
Gelid	Sajti
Nagy Iratos	Szécse
Basarág	Salánk
Torony	Dédénszeg
Latorján	Kutina
Szemplak	Kingéc
Nagylak	Szihond
Tót Palota	Majmut
Királyhegyese	Nagy Serjén

Abony
Csiga
Kis-Serjén

Mezőhegyes
Baktornya.

f) Az 1564-ik évi regestrum ismét a következő 129 Csanád vármegyei helységet sorolja fel:

Szécse
Tárnok
Dombegyháza
Kunágota
Vásárhely
Kupa
Nagy-Iratos
Főperreg
Kutina
Kingécz
Szihond
Majmut
Nagy Serjén
Latorján
Abony
Béb
Nagy Szőlős
Szemlak
Pabár
Sajti
Dálegyház
Füldeák
Gorsa
Batida
Mező Kopáncs
Rét Kopáncs

Csókás
Uj Város
Mágocs
Peres Kutas
Varjas Földvár
Székegyház
Kömlös
Kovácsháza
Csató Kamarás
Tomba
Kéktóváros
Tömpös
Makó
Férged
Lele
Szentkirály
Tót Kutas
Csomorkány
Nagylak
Szentlőrincz
Kaszapereg
Pitvaros
Csanád
Monyorós Fecskés
Batonya
Pécske

Baktornya	Nagy Gyála
Kis Szőlős	Térvár
Kis Fecskés	Harmat
Bozzás	Homokrét
Sámson	Túregyház
Megyes	Szent Iván
Igás	Serfesd
Veresmart	Nagyfalu
Salánk	Kerekegyház
Csika	Tóti
Bökényfalva	Rákos
Csíg	Kétfél
Apátfalva	Fehéregyháza
Kis Serjén	Munár
Mezőhegyes	Csóka
Torony	Király Monostor
Dédénsszeg	Szanád
Beles	Rév Kanizsa
Mélykútútváros	Morotva
Fadd	Vizes Gyán
Demeng	Loránt
Tövisköz	Kutasteremi
Tóth Palota	Basahid
Zombor	Egres
Kanizsa Monostor	Bocsár
Hodegyház	Bikás
Szent Tamás	Fellak
Nagy Szent Péter	Szent Miklós
Varjas	Rahoncza
Perimes	Acsád
Kis Gyála	Sadán
Sárafalva	Donát

Vida	Fele
Ladán	Megy
Rasán Szent Miklós	Kakas
Rábé	Kert Bagd vagy
Kis Szent Péter	Felső Bagd
Szanád	Szikszó
Bercsula	Jenő.

Ugyanily lajstromok vannak még az 1549., 1558., 1562. és 1565. évekről is, kisebb vagy hosszabb sorozatával a csanádmegyei helységeknek. De a fentebb közlött sorozatok is eléggé meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a XVI. század elején a török hódoltság előtt Csanád vármegye népessége oly sűrű volt, hogy egykori népességét, sok apró helységeknek számát talán a jelenlegi népesség sem múlja felül. Pedig az időben, a mikor a lajstromok készültek, a török martalóczok már sok helységet elpusztítottak. Némelyik helység neve csak egy-egy dülő elnevezésében maradt fenn, némely helység fekvését ma már meghatározni sem tudnók.

Az is érdekes adalék, hogy a XVI. században is Csanád vármegye lakossága vegyes ajkú volt. Tótok már az időben is laktak, mint azt a helységnevek mutatják: Tótpalotán, Tótkutason, Tótiban stb.

De térjünk vissza a perhez csatolt mellékletekre, a melyek közt három káptalani kiadvány is szerepel.

Ezek közül az egyik a budai káptalan 1512-ik évi kiadványa, melyben igazolja, hogy dobozi Dánfi Márton özvegye, most nagyfalusi Toldy Mihály neje Borbála asszony és leánya Anna nevében bihari Balsa Benedek deák tiltakozott nevezetteknek Békés, Temes úgyszintén a Csanád vármegyében

fekvő Sárafalva birtokainak elfoglalása és bitorlása miatt.

A második oklevél ugyancsak a budai káptalan kiadványa 1519-ik évből, melyben előadva van, hogy Pest városában lakó nemes törösdí Kónya Lukács Törösd, Tervár, Csicskéd, Nagybesnyő, Tadd, Füldeák csanádmegyei helységekben fekvő összes részbirtokait, agg korában teljesített ápolásaért és 60 arany forint felköncsönzéseért, leányának, Potentiana asszonynak, néhai sūli Mihály özvegyének, most Ládon Mihály nejének s általa férjének és gyermekeinek örökbe vallotta.

A harmadik a pozsonyi káptalannak 1564-ik évről kelt tanusítványa arról, hogy ifjú csanyi Bernát, Csanád vármegyében fekvő padéi jószágát maráczi Mernyei Jánosnak (máskép Nezdey) elajándékozta s átengedte oly módon, hogy az adományos elhalálása esetén a birtokok adományozóra visszaszállanak.

Íme, ily bizonyítékokkal kívánta Csanád vármegye történelmi jogait igazolni. Ez oklevelek egybe gyűjtése akkor felettébb nehéz volt. Ma már köte- tekre rugnak a diplomatariumok, a melyekben száz- számra szerepelnek az okmányok, melyek mind Csanád vármegye történelmi jogának igazolására szolgálhatnak.

Ezekből tisztán látjuk a kérdést, melyet külön- ben Csánki Dezső «Magyarország történelmi föld- rajza a Hunyadyak korában» című művében ala- posan kiderített. Az ő vizsgálódásai szerint Csanád vármegye régi határa egész Török Becse közeléig, Akáczipusztáig lenyúlt s innen Bocsár, Hegyes, Szaján, Nákófalva, Knéz, Szécsány, Varjas, Nagyfalva, Fönlak

irányában húzódott fel a Marosig. A régi Csanád vármegye ezen területében azonban egy idegen test volt beszigetelve, mely nem állt a vármegyei hatóság alatt. Ez a kunoknak Szenteltszék nevű telepe volt, mely a mai Valkány, Mokrin és Komlós vidékén létezett.

Csanád vármegyének, mint azt Csánki említett művében kimutatja, a Hunyadiak korában 202 helysége, 9 városa és 3 várkastélya volt. A megyei főbb birtokosok sorában pedig ott látjuk a Bátori, Csáki, Dóczi, Forgách, Garai, Hédervári, Herczegh, Hunyadi, Jaksits, Kállai, Kandó, Kinizsi, Korláth, Laczkfi, Maczedoniai, Makó, Ország, Pósa, Szentiványi, Szilágyi, Telegdi, Varjasi családokat.

REIZNER JÁNOS.

AZ 1563-IKI JOBBÁGYOK ÉS ALBERTI.

Csanád vármegye magyar hazánk megyéi között egyike a legrégebb megyéknek. Ezer éves multtal dicsekedhetik.

A régi Csanád vármegye Maros (Herodotosz szerint Maris), Aranka (Harangod) és Szárazér (Zarazer¹) folyók mentén alakult. A meglevő régi oklevelek s térképek szerint mindig e helyen tétetik róla említés, legfeljebb egyes helységeket nyert vagy veszített, de törzse mindig ezen területen feküdt.

Minden jel arra mutat, hogy ezen területen a Maros és mellékágai nagyterjedelmű mocsarakat alkottak, mint a szomszéd Békés megyében a Kőrös. Mert az itt letelepülők többnyire egyes kiemelkedőbb földnyelveken és szigeten kerestek biztos lakóhelyet. Melyek lehettek a vármegye területén először megszállt pontok, erről történelmi adatok hiányozván, biztosat nem mondhatunk.

Annyit azonban tudunk, hogy a megye azon pontján, hol a későbbi Csanád vára emelkedett, már Szent István kora előtt nevezetes telep állott. Ezt már az is bizonyítja, hogy e telep adott a Szent István korában megalakult vármegyének nevet.

¹ Erdélyi múzeum lt. 1256. L. Borovszky.

Idők multával, a népvándorlás idején, mint az ország más pontján, Maros ezen vidéke is néptolon-gás színhelye volt, a létérti küzdelem erősen folyt itt is.

Agathyrsek, géták, dákok már régebben elpusztulván, 272 körül a vandalog törtek be. Ezeket hunnok, gepidák követték. Majd avarok szorították le az itt élőket a történelem színteréről. Később a nagy tömegekben bevándorló szláv népek özönlöttek el a Duna-Tisza mentét. Míg végre a honfoglaló vitéz magyarok jöttek be s a Marosvidék ó-szlávjai meghódoltak a honfoglalók előtt s magyarokká lettek.

Mily igaznak bizonyosodott itt is Arany János szava:

«Jaj annak, ki már tündökölt
Annak közelg halála,
Elsimul a víztükre
Uj hab tolul reája.»

Ez úgy van nemcsak egyes nemzetek, de még inkább egyes községek életében is.

A mostani Alberti községe is olyan helyen épült, hol már a régi korban éltek emberek. Kiténik ez a határban talált, kiásott emberi csontvázak, régi pénzek, urnák s épületalapokból. Tény ugyanis, hogy a királyi alapítványokkal különösen tatárjárás előtt bőven ellátott szerzetesek, monostorok e vidéket is benépesítették, az értéktelen földet hasznosították. Tatárjárás után az ujjaalkotás munkája azokra a hatalmas nemzetségekre várakozott, melyek Csanád vármegye legnagyobb részét kezükben tartották. Ilyen a Csanád, Ajtony, Csák, Buzád, Monoszló, Kalán, Vezekény nemzetsége.

Ezen családok buzgólkodása folytán sok új virágzó község keletkezett, telve tiszta magyar jobbágyokkal, itt-ott szabad bessenyőkkel és kúnokkal. Így keletkeztek a XV. század derekán Székegyháza (Zekeghaza, Zekegyhaza¹) és Pitvaros (Pythwarus²) nevű községek, régi térképek szerint a mostani Alberti táján. E két község a megyében dúló 1514-iki Dózsa György-féle lázadást átélte.

Most csak az a kérdés, hogy a mostani Alberti határban melyik község feküdt s körülbelül hol?

Az első kérdésre történelmi adatok s elegendő földrajzi támpontok hiányában nehéz megfelelni.

A második kérdésre könnyebb a felelet. Ugyanis Alberti községtől dél felé 2—300 méternyi távolban Kukucska Mihály földjének csanádpalotai út felőli részén ma is láthatók köépületeknek alapjai. Ettől féldülönyire délre a sorok írójának birtokán levő magaslaton van egy rendes, sorokban ásott temető, hol a tulajdonos által kiemeltetett sírokban különféle korú emberek csontvázai, ékszerei, szerszámai találtak. Csatasírokról itt tehát szó sem lehet.

Bátran feltehető ezek után, hogy a község csak közel a temetőhöz lehetett s a szomszéd Kukucska földjén látható alapokon hajdan Székegyháza,³ esetleg Pitvaros templomja emelkedett, s a templom körüli lakosok a közeli temetőbe temetkeztek.

¹ Sztárai okl. 470. 1556.

² Forgách lt. 1470, Kolosmonostori lt. 1555.

³ Albertihez éjszakra körülbelül 6 kilométerre fekvő Nagy-Majlát, másképp Székegyháza nyugoti oldalán ma is látható templomrom a XVI. században Mezőkopáncs nevű ma már elpusztult községnek temploma lehetett. A mellette levő pusztá ma is Kopáncs név alatt ismeretes.

Székegyházát a XV. században több kisenemes család bírta, ilyenek Nagy, Székegyházi és Baczó családok.¹ 1536-ban Félegyházi Ravazdi Jánosnak is voltak itt jobbágysai. Az 1552. év, a mikor özv. Eödönfi Lászlóné, Farkas János és Ravazdi János voltak a földesurak, erősen megtépte-szakgatta ezt a falut is; a lakosok még 1555-ben sem tudták adójukat megfizetni. 1557—58-ban összeírta őket a temesvári defterdár; a házak száma akkor 14-re ment. Már ekkor Gyulára is beszállítottak 8 frt adót.

Ravazdi János hűtlenségbe esvén, székegyházi részét a király 1559 jún. 1-én Vajai Székely Balázsnak és még három társának adományozta.² 1560-ban így oszlottak meg a porták. Farkas Jánosnak volt kettő, Kovács Jánosnak öt, özv. Bagdi Andrásnénak és Figedi Jánosnak egy-egy; az Eödönfi Lászlóé el volt pusztulva. 1561-ben pedig Farkas Jánosnak volt hat, Székely Balázsnak öt, özv. Bagdinénak egy portája; a Figedi János jobbágysai meg elszöktek, a Kátai Jánosé meg szegény volt.³ A tizedszedő 1562-ben 20, 1563-ban 23 jobbágyot írt össze. Ez utóbbi évben névszerint a következőket.⁴

Bertó Mihály, Cséfán Albert s Lőrincz, Deszpot Antal s Balázs, Dobrosin Demeter s Mihály, Józan Péter, Kocsis János, Kutasi Lukács, Magyar Albert s János, Nagy András s Ferencz, Oláh Péter, Sipos Miklós, Szalai Balázs s Lőrincz, Székegyházi Gergely s János, Székely Ferencz, Vida Pál.

¹ L. Borovszky Csanádm. Sztáray okl. 470.

² Göttingai defter.

³ Dic. I.

⁴ Budai orsz. lt.

Még egyszer feltünteti az adólapstrom a porták állását; 1564-ben Farkas Boldizsáré $5\frac{1}{2}$, Ravazdi Jánosé (ki a maga részét időközben visszaszerezte) négy, özv. Székelyszegi Istvánnéé egy porta; Eödföni Ferenczé új, Kátay Jánosé szegény.

Gyula eleste után a birtokosok biztosabb vidékekre húzódtak, Farkas Boldizsárnak meg halála után magvaszakadt.

Az ekként uratlanná vált falut Radóczi János egri püspök, kir. helytartó 1582. febr. 24-én Recsky György hevesvármegyei alispánnak és Rédey Pálnak adományozta. A mikor azonban ezeket be akarták iktatni, özv. Farkas Jánosné, úgyszintén leánya Borbála és a többi leányági rokonok ellenmondottak; de a pört, mely 1589 jún. 17-én országbirói ítélettel végződött, nem ők, hanem Recskeyék nyerték meg.¹

Ezek sem voltak sokáig urai a falunak, mert 1596-ban Székegyháza is teljesen elpusztult.

Pusztá telek volt 1647-ben is,² sőt mint ilyen kapták meg 1650-ben a nádortól Fodor János és Széki Péter, kiket a jászói konvent ellenmondás nélkül beiktatott.³

A török kiűzetése után 1701 július 20-án a csanádi püspök jelentette be reá igényét, de nem lett az övé, hanem a marosi szerb határőrségé. 1751-ben az aradi uradalomba osztották be s a kincstár az 1755—58. években bérbeadta 400 frtéért. 1762-ben e pusztát Komlós községe bérelte 450 forintért. 1767—70-ig 550 frtéért, 1773—76-ig 626 frtéért.

¹ Rédey lt.

² Esztergomi főkápt. lt.

³ Jászói orsz. levéltár.

Ha pedig Pitvaros feküdt Alberti helyén, erről történeti adataink Hunyadiak koráig mennek vissza. Birtokosa volt a Korláth család, melynek itt nemesi kuriája emelkedett s mely ép ezért pitvarosi előnevet használt. A család legrégebb ismert tagja 1470-ben Simon, kinek fiai voltak Mihály és Miklós, leánya pedig Zsófia.¹

Legkiválóbb alakja volt István, 1543-ban Csanád megyében főispán volt.

Házasság révén jutottak Pitvaroson részekhez a Szöllősi Gerei és Begesi családok. Ezek birtokoltak itt már 1549-ben május havában, a mikor özvegy Jaksics Márkné királyhegyesi jobbágysai a falu határába törtek s ott Korláth István, Kerei Ferencz és özv. Begcsi Ferenczné Anna asszony Algaz (Algoz) nevű dülőjét erőszakkal elfoglalták.²

1552. évi török hadjáratban Pitvaros is nagy pusztuláson ment át. Úgy, hogy a következő évben csak három porta tudta lefizetni az adót.

1555-ben Korláth Istvánon kívül Gálfi Mihály is pitvarosi földesúr volt, az adóösszeg 5 frtot tett.³ Kerei Ferencznek magva szakadván, pitvarosi részét a király 1556-ban júl. 20-án Kisserjéni családnak adományozta.⁴ 1558-ban a pitvarosiak beszállítottak Gyulára 9 frt adót. 1560-ban a porták száma volt özv. Begesi Ferenczné nevén 14, 1561-ben pedig Korláth János nevén 8, Fekete Boldizsár nevén 6, Serjéni Pál nevén 1.⁵

¹ Borovszky Cs. m. Dl. 17037.

² Kolosmonost. lt. Cm. Csanád.

³ Dic. I.

⁴ Lib. reg. III., 309.

⁵ Dic. I.

1562-ben a tizedet 25 lakos fizette. 1563-ban pedig már 36. Ezek nevei:¹

Apori Ambrus, Baronyai Tamás, Dáli Tamás, Demecsi Ambrus és Demeter, Erdélyi Gergely, János és Péter, Farkas Bálint, Kalót Jakab, Karaguly Bálint, Kató Lőrincz, Kis Ferencz, Mikó János, Nagy Ferencz, Lukács és Márton, Néma Mihály, Oláh Pál, Pálfi János, Pordányi Balázs, Ruzsa Ambrus, Bálint, Gáspár és Lőrincz, Sántha János, özv. Sebestyén Jánosné, Terösdí Ádám és Benedek, Tormás Ferencz, Lukács, Máté, Mihály s Mózes, Tót István, Ujjos Máté.

Még egyszer szól az adórovó Pitvarosról, 1564-ben feljegyzi, hogy özv. Korláth Istvánnénak 21, Fekete Boldizsárnak 7, Serjéni Mihálynak egy portája fizeti az adót.²

1596-ban azután ez a falu is elpusztult. Pusztá volt 1647-ben is.³ Ekkortáiban Széki Péter szerezte meg, ki 1648 jan. 8-án itteni jövedelmének felét vér szerint való atyafiának Ónodi Pap Jánosnak engedte át.⁴ Széki Péternek két felesége volt s mindkettőtől születtek gyermekei, kik atyjuk halála után 1662 decz. 4-én úgy osztzkodtak meg, hogy Pitvaros pusztát az első feleségtől Dapsy Máriától származott gyermekek György, Kata és János kapták.⁵

A török kiűzetése után 1701 júl. 20-án a pusztára Dolny István püspök tartott jogot.⁶

¹ Budai orsz. lt. Tiz. lap.

² Dic. I.

³ Esztergomi kápt. lt.

⁴ Egri kápt. lt. Békésm. hajd. II. 240.

⁵ Br. Haruckern lt.

⁶ Doc. eccl. 14, 10.

Rithváros néven 1702. júl. 26-án Kollonics bíbornok is támogatta a püspök igényét,¹ úgy hogy tizedét aug. 8-án a szegedi kamarai bizottság csakugyan megítélte neki.² De minthogy a marosi szerb határőrök használták, a püspök szerzett joga veszendőbe ment idővel.

A visszakeblezés után, mint az aradi uradalomhoz tartozó pusztá kincstári kezelés alá jutott. 1755—1758-ig bérbe volt adva 900 frtért.³ 1762—1773-ig Tót-Komlós községe bérelte 1100 frtért, s ekkor 500 ló táplálására találták alkalmasnak.⁴ 1773-ban az uradalom a pusztát négy részre osztotta s ebből két részt bérelt 625 frt 30 kr. Nagylak, egy-egy részt 625 frt 45 kr. Rác és Magyar Pécska községe. Évi egész bére volt 1251 frt.

Székegyházi és Pitvarosi lakosok — kik magyaros hangzású neveik után ítélve magyarok lehettek — nemcsak a magyarnak, de a töröknek is adóztak.

Történelmi tény ugyanis, hogy Budának a török általi elfoglalása után, midőn az egész Tisza és Erdély közti vidék Izabella királyné birtokába esett, e föld sem volt többé megvédhető a török portyázásoktól. Több helység már a töröknek kényszerült adózni, 1552-ben több alföldi vár elfoglaltatott. Nevezetesen Szolnok, délen pedig az egész Maros mente Lippa, Solymos, Csalya, Nagylak és Csanád s «többet 35 ezer embernél elrablának».⁵

¹ Csanádi püsp. lt. B. 14.

² Eszterg. kp. lt. 67., 8., 16.

³ Urb. 81., 9.

⁴ Urb. 122., 29.

⁵ Verancsics egri püspök: *Memoria rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt.* Monum. hist. Hung. III. 84. l.

A hódoltságnak vagy hódolt földnek lakói két-felé adóztak, t. i. mind a magyar, mind a török földesúrnak. Ez állapot azzal vette kezdetét, hogy a török minden faluból vagy városból előidézett egy-két embert s azoktól kikérdezte lakóhelyük nevét, a helység jövedelmét s azt az adókönybe, az ú. n. defterbe beírván, a hűbéres spahiknak¹ kiosztotta, vagy a császári kincstár javára fentartotta.

Tehát a defterbe beírt vagy behódolt helyek vagy császári kincstáré lettek, vagy pedig a hűbéres lovasok, vagyis spahik között zsold helyett kiosztattak.

Az ilyen hűbérek ismét kétfélék voltak. Ha a helység jövedelme 5000 oszporától² 20,000 oszporáig terjedt, azt nevezték timár-nak, épen úgy, mint a régi magyarok, ha a hely jövedelme meghaladta a húsz ezer oszporát, azt nevezték ziametnek. Azt a szpahit, a ki timárt bírt, nevezték timarlinak, a ki ziametet bírt, nevezték zaimnak. E hűbéreket a katonai méltóság fokozata szerint osztották ki. A török a megyéket nem ismerte el, hanem az országot szandzsákoknak nevezett katonai kerületekre osztotta. A szandzsák fejét nevezték szandzsák bégnek, ez kapta a legnagyobb hűbért. Utána következtek az ő alkapitányai, a kiket a török alajbégnek a magyar olajbégnek hítt és az alajbégek után a szpahik őrmesterei a szubasik. Az alajbégek és szubasik ziametet bírtak, tehát

¹ Szpahia (szpahi) török szó, magyarul lovast jelent. Miután a török császártól érdemekért földet kaptak, török földbirtokosok voltak.

² 67 oszpora egy magyar forint.

ők egyszersmind zaimok voltak. A többi szpahik a timárokat kapták.

Magyarországon a fő defterdár volt Khalich vagy magyarosan Halul bég. Mivel pedig az aradi szandzsákság 1566-ik évben megszűnt, illetőleg székhelye Gyula lett, világos, hogy a behódoltságnak és beiratásnak még 1566-ik év előtt kellett történni. E szandzsákság területét délről Maros, éjszokról a Körös (előbb Fehér, aztán a kettős és hármás Körös) folyók, keletről az aradmegyei Szabadhely falutól Zarándig húzott vonal, nyugatról a csanádmegyei Sajtin falutól Orosházán keresztül Öcsöd felé húzott vonal képezte. Ezen terület községei, pusztái, tehát Székegyháza és Pitvaros lakosai is a töröknek is kényszerültek adózni.

Az 1685-ik év után a császári seregeknek már annyira kedvezett a szerencse, hogy Lotharingi Károly herczeg Abderhaman vitéz ellenállása daczára Budát is visszafoglalta. Miután pedig Erdély is Lipót uralma alá került, a zalánkeméni és zentai diadalok után Magyarországbán a temesi bánság kivételével megszűnt a török hódoltság. De a másfél százados török uralom szomorú pusztasággá változtatta e vidéket. «Sehol iható víz erei, a mocsárok és tavak vizét még a marha sem itta. Sehol egy viruló fa, melynek árnyéka az utasnak enyhet adna, a fű, bozót oly magas volt, hogyha a lovaság rajta keresztül ösvényt s mintegy barázdát nem nyit, a gyalog alig vergődhetett volna át. Sehol e roppant térségen barátságos hajlék, sőt nyoma sem volt az embereknek, kivéve a pásztorok néhány

nádkunyhóit.»¹ Mi valószínűbb és természetesebb, mint hogy Székesegyháza és Pitvaros is a földdel egyenlővé tétetett, lakosai vagy elpusztultak vagy elszéledtek. Legalább eddig nem fedeztünk fel oly okmányt, melyben rólok, mint községekről lenne szó. Székesegyháza és Pitvaros név megmaradt, de csak mint m. k. kincstár pusztája, mely még a mult században nagylakiak, rác és magyar pécskaiak ménesei, gulyái s csordáinak dús legelője volt. Itt is elmondhatni: «Hantra dűl a pásztor, fűtyürészve legelteti nyáját és nem tudja kinek hős pora nyugszik alatt.»

A mult század vége felé az 1785-ik esztendőben II. József császár uralkodása alatt ezen pusztából jelentékeny terület hasított ki a mezőhegyesi méntelep, azután az 1815-ik évben Pitvaros számára, mely tehát már második ily nevű község.

Midőn azonban a pitvarosiak a Temesváron székelő királyi kincstári prefektoratus által előírt követelményeknek nem akartak eleget tenni s ellenszegültek, az 1843-ik évben a magas kir. kincstár többnyire T.-Komlós s Pitvarosról jelentkezett 114 evangélikus családnak a pitvarosi határból kihasított 3200 kis holdat s azt nekik 20 évre haszonbérbe adá, kijelölván s felmértvén számukra lakásul 150 holdat s Alberti nevezet alatt új telepítvényes, ú. n. dohány-kertész-községet létesített.

Beszéljünk tehát a mostani Albertiről.

Történelmi feljegyzések nyomán lássuk röviden annak nevét, fekvését, határait, területét s történetének legalább egy részét.

¹ Horváth Mihály M. T. IV. 191. l.

Az 1843-ik évben a magyar királyi kincstárnak Temesváron két főbb hivatalnokja székelt. Név szerint: Ambrózi Lajos kamarai administrator s Lónyai Albert koronaőr, ki később Ugocsa megye főispánja lett. S miután Csanád megye két községe az ő buzgólkodásuk s fáradozásuk folytán keletkezett, Lónyai Albert keresztnéve után emlékül az egyik község Alberti, a szomszédbeli másik község Ambrózi Lajos vezetéknéve után Ambrózfalva nevet kapott.

Alberti alapításának első éveiben Albertfalva, Albertháza nevezeten kívül Kis-Pitvarosnak is nevezetett, még pedig azért, mert földje a pitvarosi határból szakítottatott ki.

Hogy Csanád vármegye az újonnan keletkezett telepítvényes községek nevét határozottan, végleg megállapítsa az 1849-ik év jan. 4-iki közgyűlésben oly értelmű határozatot hozott, hogy Alberti ezentúl Uj-Pitvarosnak neveztesse, a szomszéd Ambrózfalva Kis-Pitvarosnak, Nagy-Majláth meg Székegyháznak.¹ De a határozat nem foganatosított, az idő s a gyakorlat elmosta.

Alberti községe fekszik körülbelül Csanád vármegye közepén Pitvaros és Makó között. Határai keletről Pitvaros (2 klm. 90. m. távolságban), délről Palota (11.30 klm.) és nagy-királyhegyesi pusztá (10.50 klm.), nyugatról Makó (22.64 klm.), éjszakra Ambrózfalva (6.64 klm.).

Alberti földje és vidéke, mely egyhangú rónaság, csak itt-ott emelkedvén rajta egyes házasabb

¹ L. Csanádm. levéltárát.

helyek és halmok, fekszik a keleti hosszúság 38° , éjszaki szélesség 40° alatt Ferrótól számítva 96.9 méternyire a tenger szine felett.

A mult században ezen határ még nem ismerte az eke vasát. A mostani aranykalászszal ékes rónaságon buján tenyészett a vad fű; a határban találató földhullámok a geológok szerint nem egyebek, mint az őskori vízáradványi képződmények s folyóvizi lerakodmányok. A látható völgyek, erek részint álló, részint a keleti hegyekről lefolyó vizek medrei valának, melyek most is, részint a Körös, részint a Marossal állanak összeköttetésben.

A határban feltűnő halmok, melyek néhány ölnyi magasságú kúpalakban emelkednek a sík felett, semmi összefüggésben nem állanak az említett földhullámokkal. Némelyek egyszerűen csak nagy sírhalmoknak tekintik, mivel ásatáskor emberi csontokra találtak bennök, mások a török világból fennmaradt katonai őrhelyeknek mondják, mivel bizonyos kimért távolságban látszanak lenni egymástól. Az alberti határban három ilyen halom van: fekete-halom, bikahalom, zöldhalom. Annyi bizonyos, hogy e halmok nem természetes földemelkedések, hanem emberi kéz által összehordott dombok, mit onnan is lehet következtetni, hogy újabb ásások folytán bennök semmi réteget sem fedezhettek fel, sőt a földet porhanyónak találták, mely alatt a közönséges földréteg (humus) világosan megkülönböztethető.¹

¹ Dudás Gyula az «Alföldi halmokról» írt munkájában kimutatja, hogy az alföldön előforduló halmokat a népvándorlás korabeli népek a Krisztus utáni II-ik századtól a X-ig emelték, áldozó

Az alberti határ területe: régi határ 2343 kat. hold $\frac{1041}{1600}$ a kincstártól megvett ueberlandi pusztá 323 $\frac{407}{1600}$ kat. hold; miután azonban a pusztából 110 kat. hold a kincstáré s csak a hivatalnokoknak adatott ideiglenesen ingyenes haszonélvezetűl, az albertieké csak 213 $\frac{407}{1600}$ kat. hold, evvel együtt az albertiek földje 2556 $\frac{1448}{1600}$ kat. hold, a kincstár 110 holdjával együtt 2666 $\frac{1448}{1600}$ kat. hold.

Az eredeti haszonbéri szerződés főbb pontjaiban a következő:

Haszonbérleti Szerződés.

Mely egyrészt a kir. kincstári uradalom, másrészt pedig az alólírt haszonbérlő dohánykertészek között és pedig a kir. kincs. uradalom részéről felsőbb helybenhagyás fentartásával következőleg kötöttetett:

1. A kir. kincs. uradalom a dohánytermesztésnek, a mennyire a fenforgó gazdasági viszonyok megengedik nagyobb terjedelmet adni, ez által pedig a honi ipar és szorgalom gyarapításához maga ré-

helyekül, őrtornyokul, temetkező helyekül. Bronzkori sírok. Eredetüket rendszeren a bennök talált régészeti leletek után lehet meghatározni.

Szabó József, az alföld legtöbb halmait geológiai emlékeknek tartja, melyeknél 3 réteg különböztet meg. Áll-e ez az alberti halmokról, azt csak ásások bizonyítanak be.

Kerner azon nézetben van, hogy a halmokat emberek rakták régente, mikor a vidék mocsaras volt oly végből, hogy rajtok lakjanak.

Sokan úgy vélekednek, hogy a halmok nem mesterséges, de természetes úton a vizek forгатagai által még akkor képződtek, mikor a nagy magyar Alföldet még tenger borította.

széről is járulni kívánván, haszonbérbe bocsátja az alólirott dohánytermesztő kertészeknek nemes Csánád vármegyében kebelezett Albertháza nevezet alatt levő 3200 holdat magában foglaló pitvarosi pusztát egyik részét és pedig oly módon, hogy ezen haszonbérlet 1843. esztendei november hónap első napjától kezdve egész 1863. esztendei október hava utolsó napjáig, következőleg 20 egymást követő esztendeig tartson; és hogy ezen mindegyik haszonbérő által egyenként aláírt szerződés mind a k. k. uradalomra, mind pedig a haszonbérők mindegyikére nézve törvényes tekintetben oly erejűnek nézettessék, mintha mindegyik haszonbérő számára egy-egy külön s törvényesen solennisált példányban költ volna.

Az ekképen haszonbérbe adott pitvarosi pusztát rész területe következő különmemű szakaszokból áll, úgymint:

a) Dohánytermő és szántóföldek, melyek három hasonló nagyságú nyomásra felosztvák	2250 hold
b) Rétek	— »
c) Legelő	600 »
d) Házi telkek	150 »
e) Mint határvonalak, utcák, utak, kivágások és temető	200 »
összesen	<u>3200 holdból.</u>

2. Az előbbeni pontban előszámlált földmennyiségből az alólirott minden egyes dohánykertésznek következő földosztályzatok bocsájtatnak haszonbérbe:

A dohánytermesztő és szántóföldekből min-

den nyomásban 5 hold, három nyomásban tehát öszvesen	15 hold
a rétekből	— »
a legelőből	4 »
a házi telkekből	1 »
határvonalak, utcák, utak, ki- vágások, temető	1 $\frac{1}{50}$ »

A haszonbérlet alá eső házi fundusoknak, dohánytermesztő és szántóföldeknek, réteknek, legelőnek és más oda tartozó területeknek kimérése, kiosztása és kijelélése a k. k. uradalom jogaihoz tartozván, a haszonbérlők magokat kötelezik, hogy e részben a k. uradalom rendelkezéseit pontosan megtartandják és azért az ugyanazon uradalom által elfogadott felosztási tervet legkisebb részben is változtatni nem fogják.

3. A haszonbérlő köteleztetik 1 numerus (20 hold) után 5 holdba dohányt ültetni, a fenmaradó földet használhatja tetszése szerint, de úgy, hogy az egyrendű használat által szerfölötti rongálást ne szenvedjen.

4. A haszonbérlő kötelezi magát az általa termesztett dohány fele részét a k. uradalomnak a dohánytermesztésre használatba bocsájtott földtől járó haszonbér fejében minden fizetés követelése nélkül minden esztendőben ingyen átadni. Valamint tehát kötelesek lesznek a haszonbérlők a betakarított dohányleveleket, a midőn ezek az első forrást kiállották és csomókba szorgalmasan kötve leendenek, a k. uradalom részéről a haszonbérbe vett terület határain belől kijelölendő helyre összehordani és két hasonló garmadra felosztani, úgyszinte jussa lészen

az uradalomnak ezen két garmadból szabad tetszése szerint és minden megszorítás nélkül az egyiket vagy a másikat önmaga számára választani és birtokba átvenni.

A haszonbérlőnek joga van a fenmaradt dohány-nyal szabadon rendelkezni, de az elővételi jogot fentartja magának az uradalom s 8 nap alatt a vételről nyilatkozni fog.

A dohány széthurczolása, elcsempészése egyenlő a szerződészegéssel.

Dohányt csak a kijelölt helyen szabad termeszteti, más helyen termesztett dohány elkoboztatik.

5. A ki dohánytermesztésre szánt földbe mást vet, vagy a dohányt hanyagul művelni merészelné, minden holdtól számítandó 10 ezüst forintok mértéke szerint büntettetik.

6. Minthogy a termesztett dohánymennyiségnek a k. k. uradalomnak járó felerésze csak azon földek haszonbére fizettetik le, melyek dohánytermesztésre fordítatnak, ez oknál fogva kötelezik magokat a haszonbérlők a törvény legjobb alakjában, hogy mindazon földektől, melyek nem dohánytermesztésre, hanem ezen szerződés tartalmával megegyező más célokra használtatni fognak és melyek összesen: 2250 hold jó szántó, legelő, házhely és 200 hold kivágásokat, 2450 holdakat tesznek, a k. uradalomnak holdanként két, illetőleg használható kivágásokért egy rénes forintot, egészben pedig 2450 holdak után 4700 rénes forintokat ezüst pénzben minden esztendőben haszonbér fejében fizetni és ezen summát esztendei két szakaszokban május 1-ső napján és október első napján a k. k. uradalmi

pénztárba haladék és fogyatkozás nélkül, igaz értékű ezüst készpénzben, belső érték szerint egy forintra három ezüst huszast számítván, befizetni fogják. Mi ha nem történne, a többi kikötött szerződésbéli súlyokon felül 15 nap elmultával az egész elmara-dott summától 6%-ot tartoznak fizetni.

7. Köteleztetnek a haszonbérlők, hogy a haszonbérleti összeget saját közegeik által a pécskai k. kincs. uradalmi pénztárba szállítsák be.

8. A legelők és rétek feltörése tiltatik, de túmaggal bevethetők, más vetés megsemmisítettik.

9. Mindegyik haszonbérlőnek szabadságában áll a számára kihasított házi funduson a szükséges épületeket saját költségén felállítani és azt kúttal, kerítéssel vagy árkokkal ellátni. A haszonbérleti idő kitételével, ha a k. k. uradalom velek a haszonbérbe vett pusztá rész eránt új haszonbérleti szerződésre lépni nem akarna, vagy pedig a bérleti kötésekre nézve velek meg nem egyezhetne, az épületeket és kerítéseket a bérleti idő lefolytától számítandó egy fertály esztendő alatt lerontatni, az anyagokat tulajdon használatra elhordatni, az árkokat behuzatni, a kutakat behányatni és a visszaadandó házi fundusokat saját költségükön előbbeni állapotba hozni kötelesek.

10. Az említett házi funduson kerteket alakítani és azokat gyümölcs vagy más fákkal — kivéven a szőlőt — beültetni szabadságukban áll; megszűnven a haszonbérlet, a fák egy negyed év alatt elhordandók.

11. Szántóföldeken réteken, legelőn és az utaknak hagyott területeken a kamara engedelmé nélkül épületeket emelni tilos.

12. Az utakon és szántóföldön közutak ásathatók, melyek a bérleti idő leteltével vagy lebontandók, vagy a kincstárnak ingyen átadandók.

13. A haszonbérleti idő leteltével a bérlők újra szerződésre léphetnek, de az esetleg emelt épületekért a kincstártól kárpótlást nem követelhetnek.

14. A haszonbérbe vett földeket eladni, elcserélni, zálogba vagy alhaszonbérbe bocsátani nem szabad. A haszonbért átruházni a kincstár engedelmével lehet.

15. A már kiszabott házi fundusokat, szántóföldeket, réteket, legelőt a kincstári igazgatóság engedelmével nélkül újra szétdarabolni nem szabad.

16. Korcsmáltatási, mészárszéki, serházi, malomi, vadászati, bolti és pálinkafőzési jogot gyakorolni, vendégeket pénzért rövid időre fogadni és ez által vendégfogadói just használni, a haszonbérlőknek teljességgel szabad nem lészen.

17. A felmért föld ellen semmi kifogást nem tehetnek a haszonbérlők.

18. A határra és határdombokra felügyelni tartoznak, különben az ő költségükön történik a határigazítás.

19. A haszonbérlők között támadandó magvaszakadási fiskalitások nem a k. kincs. földesuraságot, hanem a kir. fiskust fogják illetni.

20. A haszonbérlőknek sohasem lészen jogok akár marhadög, vízáradás, jégeső, szárazság, tűzveszély vagy más elemi csapások miatt a haszonbérlestől elállani vagy a bérösszeg leszállítását, avagy elengedését követelni.

21. Valamennyi haszonbérlő egymásért felelős,

a feltételeket in solidum teljesíteni kötelesek. A föld termése zálognak tekintetik.

22. Ha a haszonbérlok a haszonbért 15 nap alatt le nem fizetnék, a kincstár jogában áll, a szerződést megsemmisíteni, a haszonbérloket előre-bocsátandó megintés nélkül elmozdítani.

23. Köteles lészen minden haszonbérlo magát családjával együtt becsületesen és engedelmesen viselni, és ezért feljogosíttatik a k. uradalom akár-mely haszonbérlot, ha nagyobb vétségekbe keveredne, vagy családja tagjait ilyen vétségektől visszatartani nem tudná, a haszonbérletből a fentebbi kötésekhez alkalmaztatólag azonnal elmozdítani.

24. Peres ügyekben uradalmi szóbeli bíróság dönt, a haszonbérlo a hozott határozatnak engedelmeskedni köteles.

25. Közös megegyezéssel megállapíttatik, hogy a támasztandó perek intézése sommás, s a haszonbérlok lemondanak minden törvénykezési segedelmekről, orvoslásokról, óvásról, feljebbvitelről.

26. A birói ítéletek végrehajtása az 1836-ik esztendei 15. és 20. és illetőleg az 1840-ik évi 11. t.-czikkben előirt módon lesz foganatosítva.

27. A haszonbérlok ingó vagyonát említett bíróság útján a haszonbérlok minden idézése és kihallgatása nélkül jussa van az uradalomnak ideigleni birói zár alá vétetni. De ha a vagyonban kár történik, «casus nocet domino» az egyedül a haszonbérloé. A haszonbérlonek bárhol található vagyonát eladni, elkölteni, máshova szállítani, eltitkolni, vele rendelkezni szabad nem lészen, «sunt facta ipso jure nulla».

28. A haszonbérlo vagyonából az uradalom annyit foglalhat le, a mennyi neki tetszik.

29. Ha a haszonbérlok ellenszegülnének, a hatalomkart (Brachium) mely kirendeltetik, ők fogják fizetni.

30. Ha a haszonbérloktől a pusztá elvétetik, semmiféle kárpótlást nem követelhetnek, pert csak az uradalom uri székénél kezhetnek.

31. Magánjogú keresetek, melyek egyik haszonbérlo által a másik ellen, vagy pedig idegen követelők által egy vagy más haszonbérlo ellen esetleg támasztatni fognak az uradalomnak három törvénytudó tagból álló bírósága elé tartoznak.

32. Árvák vagyona községi tutorra s ellenőrré bizatik, a haszonbérlok a vagyonért felelősek.

33. Oly kérdésekre nézve, melyek birói eldöntést kívánván, ezen szerződésből keletkeznek, fog rendelkezni a k. kincs. temesi igazgatóság.

34. Ha a k. k. uradalom vendégfogadót, mészárszéket, malmot vagy más uradalmi épületet emelni kívánna, a haszonbérlok kötelesek helyet adni, mely helynek nagyságához képest a haszonbér levonatik.

35. Miután a haszonbérlo kertészek a k. uradalmi jobbágyok sorába nem tartoznak és azért egy magában álló községet nem képezhetnek, itt kijelentetik, hogy a bérlok és uradalom között urbéri viszonyok nem léteznek, s urbéri jogokat a haszonbérlok soha követelni nem fognak.

36. Ha a haszonbérlo meghal, az özvegy folytathatja a haszonbérletet s ebbeli akaratát 3 hónap alatt nyilvánítani tertozik s ha az uradalom is jónak találja, az özvegy köteles a szerződést aláírni.

A szerződés eme pontjai elég híven ecsetelik a települők akkori állapotát. Miután az aláírt eredeti szerződésben leginkább csak a kincstár jogai vannak körülírva s az új telep «fenálló községet nem képezhet», igen természetes, hogy ezen mostoha s hozzá kezdetleges viszonyok bénítólag hatottak a telep gazdasági viszonyaira s valláserkölcsei életére.

A szerződést aláírták T.-Komlósról 66-an, Pitvarosról 34-en, Makó, Nagylak, H.-M.-Vásárhely, Irsa és Szarvasról 14-en, összesen 114 család. Az első lakosokból ma már csak 45 családnak vannak utódai, 69 család részint elköltözött, részint kihalt s helyöket új lakosok foglalták el.

Hogy ezen határ a települők számára kiméres-sék, legtöbb érdemet szereztek magoknak: Meleheczky Kovács Mihály, id. Konczos Pál, Pipis Mihály, id. Matheidesz Sámuel t.-komlósi lakosok.

Ezen férfiak fáradozása nem maradt eredménytelen, mert a k. uradalom az 1843-ik évben kiküldé Poták nevű mérnökét, hogy a pitvarosi határból 150 numerust ($1 n = 20 m.$ hold) hasítson ki.

Ez megtörténvén, az új települők a kijelölt portákon sátrakat vertek s hangyaszorgalommal munkához láttak. Felszántván ősszel földjüket, télire kiki régi fészkébe vonult, hogy tavasz nyitával az új otthonban állandóbb tanyát építsen. S valóban 1844. év tavaszán a kincstár által kimért sorban szépen emelkedni kezdtek a szegény, fehérre meszelt házak. Első, ki házat emelt Albertin, Kunstár János volt, s ott építette, hol most Bencsik János háza van, 42. szám alatt.

Miután az új községbe a vidékről csak szegé-

nyebbek települtek, a k. kincstár minden települőnek segélyképen házépítésre 150 frtot adott, kőkémenyre pedig 50 frtot. Ezen összeget minden egyes köteles volt részletekben a k. kincstárnak visszafizetni.

A mint látjuk, a m. kincstár tűzbiztonsági s szépeszeti dolgokról nem feledkezett meg, mert meghagyá, hogy a házak sorban, kőkémenynyel épüljenek, akáczfával körülültetessenek, de a vallás-erkölcsi élet fejlesztéséről, népnevelésről telepítéskor egészen megfeledkezett. Hogy korcsma legyen a községben, arról gondoskodott; megkívánta, hogy a telepések becsületesen s engedelmesen viseljék magokat, de arról, hol keressék a becsületességet, iskola s templom — szóval a vallás-erkölcsi életre nem adott semmit.

A vidék szegényebbje, ne mondjam salakja itt összegyűlvén, mi természetesebb, minthogy a telepések jó nagy része helyes vezetés, oktatás nélkül rendetlen élet, lomhaság felé hajlott. A kincstár tisztjei Militonovics Sándor, Krausz, majd Wattay szigorúan kényszerítették ugyan a munkára, megtörtént, hogy békóba verve hajtották az illető dohányültetvényéhez, de a nagy szorgalmat s körültekintést igénylő dohányültetés az új lakosok nagy részének teljesen nem volt inyére. Szívni ugyan erősen szívták a magyar dohányt, de a termesztésére fordított munkát zúgolódva teljesítették, már csak azért is, mert szerintök a kincstári tisztség Apátfalván nagyon alacsony árakon váltotta be az állam számára.

Ilyen viszonyok között éltek a telepések egészen 1848-ik évig, mikor is egészen váratlan események léptek előtérbe. Ezen évben a távoli Kár-

pátoktól le az Aldunáig szabadság, egyenlőség, testvériség jelszava hangzott. Az ország óhaját a király meghallgatá. Az első felelős magyar ministeriumot megerősíté, lehetővé tette, hogy a jogegyenlőségre, népképviseletre, a jobbágyság teljes eltörlésére, nemzetőrség felállítására, évenkénti országgyűlésre vonatkozó nagyfontosságú reformok törvényynyé lehessenek. Ez nagy lelkesedést, örömet szült az országban. De a bécsi kormány ármányos politikája veszélylyel fenyegette az ujonnan kivívott magyar alkotmányt. A titkos kamarilla politikája lángba borította az országot, kitört a szabadság-harcz. Az albertyiak is részt vettek a hazafiak eme lelkes küzdelmében. A lakosok egy része, mint nemzetőrség júl. 12-én, másik része aug. 6-án ment Moholára, majd Török-Becsére, sokan fuvart adtak az élelem szállításhoz. S mind ezt oly örömmel s lelkesedéssel cselekedték, hogy Csanád megye 1848 júl. 11-iki közgyűlése az albertyi tót lakosok készségét követendő példaképen állította oda a többi honpolgárok elé. Szolgálták a szabadság ügyét mindaddig, mig Görgei 1849 aug. 13-án Világosnál az oroszok előtt le nem tette a fegyvert. Ezen dicstelen fegyverletétel után a viszonyok teljesen megváltoztak. A lelkesedést lehangolt-ság, honfui bánat, keserű kifakadások váltották fel. A nép legjobbjai, vezérei, tanácsadói üldöztettek, az elfogottak börtönbe vették, kiknek egy része az ország fanatikus hivatalnokai által felakasztatott, másik része főbe lövetett. A Kossuth-bankók ösz-szegyűjtettek és rakáson megégettettek, mi által a nép érzékeny veszteséget szenvedett. Beállott a zsan-dárok és finánczok uralma. Ezek garázdálkodása

akkor volt érezhető leginkább, mikor a népnek az 1848. és 1849. évi haszonbért a pénzhiány daczára egyszerre kellett lefizetni.

Mint mindig, akkor is találkoztak gaz nép-ámítók, kik a hiszékeny népet azzal ámították, hogy miután megvan a szabadság, a haszonbért fizetni nem kell. Azonban keserűen ábrándult ki a nép, mert az összetorlódott hátralékot törleszteni kellett.

Az albertiek azonban mindennek daczára előre törekedtek, fizették lassan a haszonbért s a község belügyeire s felvirágoztatására is gondoltak. 1850. évben nemcsak községházat, de két száraz malmot is építettek.

S a község, ha jó vezetőkkel bír vala, megáldatván keze munkája jó dohány- s gabonatermés-sel fel is virágzott volna. De az 1852-ik évben az egyházi jegyzőkönyv tanusága szerint nagyon szerencsétlen volt a község. «Ezen évben — mondja a jegyzőkönyv — szerencsétlen volt a helység és az egyház a bíró és esküdt társai pajzán és pazar magok viselésök végett, kik nemcsak erkölcstelen magok viseletével nagy botrányt okoztak, de befizetett árenda pénzből is egynehány ezeret elsinkófáltak s a malmok jövedelmeit is nagyobb részt magok élvezték.» Pazarlásukat s a közvagyon lelkiismeretlen kezelését igazolják a községi levéltár okmányai is. Ezek szerint pl. a községi gazda javította a község kutját 3 frtért, s hogy a munkát szerencsésen befejezték, ittak rá 23 frt árú áldomást, természetesen a község kassájából.

Ezen lelkiismeretlen üzelmekre Molitorisz Lajos lelkész már nem nézhetvén, a dolgot feljelentette a főszolgabírónak s a megye főnökének. Ennek

természetes következménye az lett, hogy az előjárók a hiányzó összeg erejéig elmarasztaltattak.

A vagyoniilag tönkrement előjárók most bosszút forralván a lelkész ellen Gyulán a zsandár kapitánynál oly értelmű vádat emeltek ellene, hogy a forradalomban Aradon mint ügyes lövő sok németet lőtt le, Felség sértést is követett el. E vád alapján a lelkész elfogatván, lakása kikutattatott s elébb Gyulára, onnan Nagy Váradra vitetett. Tíz héttig tartott a vizsgálat, melynek eredménye az lett, hogy a lelkész szabádlábra helyeztetett. A vádló bíró s jegyző-tanító is elvette méltó jutalmát. A bíró megbotoztatván a község házából kitiltatott, a tanító meg hivatalától fosztatott meg.

Ezen egyenetlenség és viszály nagyon bénítólag hatott a község fejlődésére. De nemcsak ez hatott hátráltatólag, de azon kényszer is, mely szerint köteles volt minden gazda egy numerus után 5 holdba dohányt ültetni, mi nagy munkát s szakértelmet igényelt. Ezért egyik folyamodvány a másikat követte, melyekben kérelmezték a telepesek, hogy a megutalt dohányültetéstől mentse fel őket a kincstár s új szerződés köttessék. Míg végre sok utánjárás után a császári királyi pénzügyministeriumnak 1853-ik évi ápr. 24-én 17416. sz. a. kibocsájtott kegyes intézménye alapján valóban új szerződés kötöttetett. Ezen szerződés szerint a telepesek 1852-ik évtől 1863-ik év okt. végéig haszonbérbe kaptak 2850 hold szántó és legelőt holdanként 4 frt 30 krt., tehát 12825 ezüst forintért, 200 hold kivágást 200 frtért, 150 házhelyet 2 frtjával 300 frtért. Az egész árenda tehát 13325 ezüst frt s így 8625 frittal

több, mint azelőtt. Az új szerződés szerint, melyet 78 gazda írt alá, nem voltak kötelesek csak 2 holdba ültetni dohányt. A szerződés többi pontja hasonló volt az 1843-ik évi szerződés pontjaival.

Az 1863-ik évben a kincstárral kötött szerződés 1875-ik megújított, melynek értelmében holdanként a szántóföldért 4 frt 90 kr. lesz fizetendő. A többi feltétel a régi maradt. Dohányültetés alól azonban csak 1868-ban mentettek fel, minek káros következményeiről, tekintve a jövedelmezőséget és talajművelést, csakhamar meggyőződtek. Ugyancsak 1863-ik évben az aszály okozta inséget, mely az egész Alföldet meglátogatta, az alberties is átérték. Sokan az inség és nyomorgás elől Szerém megyébe menekültek s nagy részben ott is telepedtek le. Az állam a nyomor enyhítésére 4430 frt kölcsönrel járult, a kincstár meg vetőmagot osztatott ki a gazdák között.

Az 1875-iki év egészen új viszonyokat hozott a községre. Ugyan azon évi XXII. t.-cz. értelmében a telepesek szabadságot kaptak földjük megváltására. Jogot kapott a telepes a kincstártól nemcsak a beltelket, de a külsőséget is megvenni. Ha az arra nézve egyezsége nem tudnának jönni, azt egy kölcsönösen kinevezendő bíráló bizottság állapítja meg. Pénzügyminister felhatalmaztatott a telepeseknek kölcsönt kieszközölni, 22 évi megváltás mellett 8%-ra, 34 évi törlesztés mellett 7%-ra. In solidum megszüntetik.

Temetőt, iskolai és templomi beltelkeket ingyen kapja az egyház; községi kert, utak, közterek a község tulajdonába mennek át.

Ezen törvény értelmében 1875 nov. 1-én az adásvételi szerződést Alberti is megkötötte a kincstárral.

Érkövy Adolf az akkori kincstári jószágigazgató azon fenyegetésére, hogy a ki az általa előírt feltételeket alá nem írja, kibecsülteti, a lakosság belement a vételbe.

A kötött szerződés értelmében egy 1100 □-öles holdért fizetendő volt 140 frt (kat. hold 203 fr.) két részletben május és november elsején. Ki három részletet mulaszt, földje elárvereztetik. A haszonbéri hátralék 10 év alatt lesz törlesztendő.

Ezen szerződés értelmében fizet tehát minden gazda egy kis hold után 11 frt 20 krt. Az egész határ vételi ára meghaladja a négyszázezer frtot. Ezenkívül a lakosságra teherként hárult az állami, községi, megyei, egyházi és iskolai adó. Oly teher, melyet a lakosság sokáig ki nem bírt.

Csanád vármegye tehát Végh Aurel kincs. jószágigazgatóval együtt gr. Szapáry Gyula pénzügy-ministerhez egy felterjesztést intézett a nép sorsának enyhítése céljából. A minister ezen felterjesztésre 9000 frt vételárt elengedett, de csak azoknak, kiknek sok hátralékuk volt. Szabadságot adott továbbá, hogy az illető telepes birtokát 20, 27, vagy 37 év alatt válthatja meg. 20 évi törlesztés mellett fizet holdanként 11 frt 20 krt, 27 évi alatt 9 frt 74 krt, 37 évi alatt 8 frt 57 krt. Az adott «Nyilatkozat»-ban mindenki kötelezte magát az általa elfogadott feltételek szerint fizetni a váltságot.

Igy tartott ez 1891-ik évig, a mikor a kincstár

a lakosokkal egyenként leszámolt s újra 50 évi törlesztési időt állapított meg.

Vajha a sok kísérletezés után a község anyagi s erkölcsi fejlődése helyes mederbe tereltetett volna!

CZINKOTSZKY MÁRTON,

ev. lelkész.

LONOVICS JÓZSEF.

Művelődéstörténelmi szempontból mindig kíváncsós, hogy azon jeles férfiak életrajza, kik közügynek szentelték életüket, eszmék szolgálatában álltak, s a társadalmi életben nagy nyomokat hagytak magok után — mint követendő példa közismeretű legyen.

Ilyen férfiú volt krivinai Lonovics József Csanád megye volt főispánja. Történeti igazság, hogy ő a haza kitünőbb fiai közé tartozik, tekintsük őt akár mint főispánt, gazdaszt, akár mint embert.

A megye, melynek vezetését a kormány bizalma a derék Návay Tamás halála után kezébe adta, rendezetlen és lassú mozgású vala.

Az új főispán az elhatározás nemességével s teljes akaratszilárdsággal fogott a munkához, az akadályoktól nem ijedt meg, sőt ezek fokozták tette-rejét. Tudta, hogy nagy czélokkal szemben a munka és küzdelem is nagy s ő a nemes harczot becsülettel megharcolta.

A kormány választása szerencsés volt. Csanád megyét és a csanádiakat Lonovicsnál senki jobban nem ismerte és alig lehetett volna találni mást, a ki a vármegye jövőjéért annyira lelkesüljön.

Személyében mindenki megnyugodott, sem műveltségre, sem tanulmányra, tapintatra és erélyre

nem mérkőzhetett vele más. A híres dombegyházi gazda messze földön párját ritkította s mesét mívelt gazdaságában, mit a kulturállamok legkitűnőbb földművelői is megbámulhattak volna.

Szorgalma, kitartása, utánjárása, pontossága s vezetőképessége teremtette a gondviselés kedvezményeinek segélyével paradicsommá. Földjét erélylyel és szeretettel ápolta, szigorú és gyengédséget egyaránt alkalmazott s kitűzött céljait elérte.

Mint ember szeretetreméltó, tudománykedvelő, ki nem akasztott czégért tetteire, nem bámultatta magát, a ki kettőnek élt: haza és család, ide értve a családhoz az emberiséget és a megyét is.

A rendezetlen vármegye ügyeihez nem vasmarokkal látott, de úgy, mint az atya hanyag gyermeke neveléséhez, tanított, javított s büntetett. Mosolyogva volt még szigorú is, hogy ne retentsen el senkit a jó útról, de ide térítse vissza.

Lonovics egri érsek nevelte őt hazafinak és embernek. Mélyen véste minden szépre és jóra hajlandó öcsce szívébe a nemes tulajdonságokat, mely különben is közös apáról fiúra átöröklött kincs a Lonovics családban.

Lonovicsnak munkáját megkönnyítette az, hogy egy nemeslelkű nővel forrt össze az élete: a híres művésznő Hollósy Kornéliával, ki elhagyta a színpad babérait, lemondott a nyilvános dicsőségről, hogy mint névrokona a római Kornélia a családi tűzhelynél szerezzon gyémántokat s ékszere, büszkesége családja legyen.

A közügyekre hivatott férfiúnak az a szerencséje, ha felesége munkásságának nemtője, is ki fárad-

ságai után édessé teszi a pihenést, ha csügged, ösztönzi, biztatja s állandó szeretetével jutalmazza.

Tudják ezt jól azok, kik valaha a Lonovics-háznál megfordultak, a hol patriciusi előkelőség uralkodik ugyan, de olyan művelt vendégszeretet, hogy a legegyszerűbb polgár is elfelejti, hogy főispánjánál van. Mindég azt beszélük, hogy nincs Magyarországon szalon-élet. Czáfolata ennek a Lonovics József háza.

Régibb írók, művészek s a közélet kiválóságai ma is szívesen emlékeznek vissza az ötvenes évekre, a midőn Lonovics és kitűnő neje Hollósy Kornélia termében találkoztak s élvezték azt a szellemet, kedélyt, a mi itt uralkodott.

Egy veterán író szerint bármennyire becsülték és tisztelték is az irodalmi műveltségű Lonovicsot, a költői szellemű műbarátot, nem örültek azon, hogy Hollósy Kornélia férjét más világból választja. Hollósy Kornélia, mikor a nyilvános babér és boldogság között kellett választani, a boldogságot választotta.

Az egész nemzet megdöbbent azon, hogy a színpadon nem fogják többé hallani azt a szívhez szóló, világhíres hangot, melynek párja nem volt a hazában. Beöthy László egyenesen gyászkeretben akarta hozatni a hymenhírt. Az írók és művészek családjában megsiratták. Jó barátok és barátnők igyekeztek lebeszélni; Hollósy Kornélia azonban hallgatott szívére, melyet a művelt Lonovics egészen meghódított.

A nemzet csalogányát a gondviselés kárpótolta családi boldogsággal és kitűnő férjjel, szép jövőjű

gyermekkel Gyulával, szeretetreméltó menynyel, kedves unokákkal, kik borostyánként ölelik a legjobb nagymamát s a legkitünőbb gazdasszonyt.

Ilyen családi körben élve sohasem fáradt el Lonovics József főispán a közügyekben.

Csanád vármegye az ő bölcs vezetésének köszönheti, hogy a községek háztartása rendben van, a megye olyan árvavagyont és árvaigazgatást mutat föl, mely egyetlen az országban.

Közeledvén a milennium azon kezdet gondolkozni, hogyan lehetne ezen az első magyar király által alapított Csanád vármegyének multját felderíteni; történetét hiteles adatok alapján oknyomozólag, történeti ítészettel megírni, hogy annak idején vármegyénk Magyarország ezer éves független államiságának nagy ünnepén irodalmi s történelmi becscsel bíró művel foglalhasson helyet a többi ünneplő vármegyék sorában. Szép feladat, de a mily szép, kivitele olyan nehéz. Nehézségekkel jár ez, különösen az Alföld ezen vidékén, hol 1241-ik évben a tatárok, majd későbbi időkben a törökök dúltak s pusztítottak. Elpusztították e megyékben talált kincseket érő könyv- s levéltárakat is. A mi esetleg megmaradt, azt tönkretette az 1514-ki Dózsa György-féle parasztlázadás.

A kül- és belellenség oly rést ütött tehát a levéltárak elpusztítása által egyes megyék százados történetén, hogy az alföldi megyék történetét csak a felvidéki s külföldi levéltárak kutatása s felhasználása által lehet megírni.

Hogy ezen nehéz feladat Csanád vármegyére nézve némileg megoldható legyen, Lonovics József

főispán vállvetett munkát hozott javaslatba. Privatim és egyes értekezleteken a megye értelmiségét buzdította, hogy társulati úton, vállat a vállhoz vetve oldjuk meg a nagy feladatot. Alakítsunk történelmi s régészeti társulatot, a melynek czélja lenne Csanád vármegye megírására szolgáló adatok gyűjtése, a megyében levő ős-, ó- és középkori régiségeknek s történelmi emlékeknek felkutatása, azoknak adományozás, esetleg vétel útján való összegyűjtése, illetve az elpusztulástól megóvása, alkalmas helyen tanulmányi ásatások eszközzése és mindezen működés eredményének egy Makón létesítendő állandó megyei régiségtárban összpontosítása. Értekezletek s felolvasások által a régészet iránti érdeklődésnek a közönségben felébresztése és a régészeti s történettudományi ismeretek terjesztése.

A mag nem hullott rossz földbe, mert már 1885-ik évben nov. 11-én 11 alapító s 212 rendes taggal közgyűlést lehetett összehívni Lonovics József főispán elnöklete mellett. A mit egyes bizalmasabb értekezleteken tett, most e közgyűlésen emelte fel lelkesítő szavát, hol is a fent jelzett pontok egyhangúlag elfogadtattak. «Innen-onnan majdnem egy éve lesz annak — úgymond az elnök — midőn élénk eszmecserét folytattunk az iránt, vajjon mit kellene tenni, hogy a zsibbadtságban szenvedő társadalmi életünket felvillanyozva új életre keltsük és véget vessünk azon fatalis keleti indolentiának, mely minden nemesebb tevékenykedést és felbuzdulást perhorreskálva, az édes semmittevés puha párnáin szunnyadja dicstelen álmát. Az akkor itt egybegyűltek élénken érezték, a mit talán még ma is élénken

érezünk, miszerint tökéletesen igaza volt a halhatatlan emlékül legnagyobb magyar gróf Széchenyi Istvánnak, midőn szellemi és anyagi halladásunkat nem egyedül a törvény rideg parancsaitól várta, hanem leginkább társadalmi és socialis úton vélte elérhetni. És miért? Nézetem szerint és valószínűleg azért, mert míg a törvény nem kér és nem követel lelkesedést senkitől, megelégedvén a rideg és vak engedelmességgel, addig a socialis téren egy közhasznú cél érdekében csoportosultak egész odaadással, lelkesültséggel és szeretettel csüggnék saját alkotásukon és azt nemcsak az anyai szeretet melegével ápolják és fejlesztik, de valódi ifjúi hévvel és lelkesedéssel karolván fel, a felvirágzás magasságáig emelik.

És önök kétség kívül emlékezni fognak rá, miszerint nemcsak egyértelműleg és egyhangúlag, de valódi lelkesedéssel kiáltották ki, miszerint a haza és megyénk, sőt mindkettő nagy és fényes multja iránti szeretetünk és hűségünk maradandó jeléül a «Csanádmegyei Történelmi és Régészeti Társulatot» akarják és kívánják megalkotni.

Elérkezett tehát az ideje annak, hogy a mi akkor még egy csalóka remény és egy sóhajban kezdődő és elenyésző sóhajtás volt, végre kibontakozzék a bizonytalanság ködhomályából és testté váljék azon iga, a melyért önök már egyszer oly fennen lelkesedtek. Mert fájdalom, nagyon is igaz és igen ráillik a mostani Csanád megyére, a mit koszorús költőnk a hazáról oly szépen zeng:

«Megfogyva bár, de törve nem
Él nemzet e hazán.»

Szeretett megyénk is megtogyva bár ősi nagyságában és egykori hatalmas földbirtokosai nagy számában, de azért úgy-e Uraim jelen kicsinységében is éppen oly kegyelettel és szeretettel csüggünk azon s éppen oly odaadással és szeretettel karoljuk fel annak mind szellemi, mind anyagi felvirágzására szolgáló eszközöket, ép úgy tudunk annak érdekeiért sorompóba lépni, mint a nagy nevű ősök azt az egykori nagy megyéhez minden alkalommal tették. Avagy az anya, ha a balsors elragadta is gyermekei nagy részét, nem fogja-e annál forróbb szeretettel és önfeláldozó odaadással ápolni és gondozni azokat, a kiket a gondviselés még megtartott számára?

Úgy mi is habár kesergünk, mint Marius az egykori Karthágó romjain, de azért minél kisebb a mi szűkebb hazánk, annál nagyobb az iránta való szeretetünk és áldozatkészségünk; mi hisszük és valljuk, hogy igaza volt azon spártabeli anyának, ki fiának a hazaszeretetet ezen szavakkal kötötte szívére: «Spartam nactus es, ipsam cole.» Nagy és nehéz, de igen szép tehát a feladat, melyet alakuló társulatunk maga elé tűzött, de a siker malasztja nem szokott elmaradni ott, a hol az illetőkben meg van nemcsak a tehetség és akarat, de az elhatározás is feladatunknak megfelelni.

A gondviselés áldása és kegyelme kísérfje tehát Önöket nagy feladatuk buzgó és lankadatlan teljesítésében. Az igaz, hogy kivált nekünk, kik már éltünk alkonyán állunk csak az úttörők nehéz és többnyire háládatlan szerepe szokott osztályrészül jutni, de ez se ne aggasszon, se ne csökkentse, hanem inkább fokozza tevékenységünket, hogy így

az ügyet, mely körül ma mindnyájan oly lelkesedéssel és egyetértéssel csoportosulunk, diadalra és virágzásra juttassuk.

Mert valóban megérdemli az a fáradozást, az arcz verejtékét, ha sikerül a nagy ősök kis unokáinak az enyészettől megmenteni a megyében elszórva létező ős-, ó- és középkori alkotásokat és történelmi emlékeket, ha sikerül azokat adományozás, vagy vétel útján összegyűjteni és az elpusztulástól megóvni.

Az ő erényeik és nagyságuk fénye világítsa meg tehát előttünk az utat, melyre léptünk, hogy okuljunk és kerüljük az ő hibáikat, de honfentartó és védő vitézségük és bölcsességük követésére gyuladjunk.»

Ilyen lelkesedéssel küzdött Lonovics József a tudományért s a közügyért. Az ő buzgólkodása folytán iratott meg Csanád vármegye története dr. Borovszky Sámuel által.

Még főispánsága első éveiben ott találjuk őt ama nagy horderejű vasút, az arad-csanádinak kezdeményezésénél, mely hivatva volt Csanád és a szomszédos vármegyék érdekében a közlekedés nehéz kérdését legsikeresebben megoldani. Erős akarattal, kemény kitartással törte meg a feltornyosuló akadályokat s mire a nagy mű készen állott, azon öntudat volt legfőbb boldogsága, hogy nagy munkájával az egész megye közgazdasági, kereskedelmi és ipari boldogulását vitte előre.

Ott találjuk őt a megye közgazdasági életében különösen akkor, midőn a szunnyadó gazdasági egyesületet felrázza zsibbadt álmából s egész egyéni-

ségét, erejét latba veti, hogy ennek a specialis földmívelő vármegye gazdasági életében minden baj orvosolva, minden ellentétes érdek kielégítve legyen.

Mint a Vöröskereszt-egylet elnöke nagy buzgalommal iparkodik e humanus intézménynek minél szélesebb kört teremteni.

Tudjuk, hogy Csanád megyében nagy a politikai ellenzék. De Lonovicsot a megye székházában soha sem befolyásolhatták a különböző pártok küzdelmei. A politikai élet viharában megőrizte intakt egyéniségének függetlenségét s ezzel nemcsak a maga részére hódította az ellentétes pártokat, hanem kivívta azoknak tiszteletét és becsülését s ezzel megakadályozta azt, hogy e vármegye közéletében soha sem fajultak el a politikai pártok villongásai annyira, hogy bénítólag hatottak volna vissza annak működésére.

Szónoki hatalmának csodálatos varázsával lebilincselte hallgatóit s midőn egyes solemnis esetekben ő tolmácsolta közönségének érzelmeit, senki szebben, senki megkapóbb hangon nem szólaltatta meg az érzelmek húrjait.

Kiváló érdemeiért Ő Felsége előbb a Lipót-rend lovagkeresztjével, majd midőn megvált működése színterétől, a Szent István-rend kiskeresztjével diszíti fel.

Az érdem legszebb jutalma az elismerés, ennek volt méltó kifejezője a magas kitüntetés, de legbecsesebb jutalma a hála és ragaszkodás, melylyel személye iránt a vármegyében mindenki viseltetett.

Lonovics József életrajzi adatait a következőkben adjuk. 1824-ben született Egerben, hol szülei-

nek gondos nevelése alatt végezte elemi és középiskolai tanulmányait. A jogi tanfolyamot a pozsonyi jogakadémián hallgatta s a szabadságharcz után Lonovics József érsek hétszemélyes táblabíró oldalán működött. 1862-ik év után tevékeny részt vett a megye közéletében s 1863-ban az inség-segélyző bizottság elnöke lett. Ez időben a törvényhatósági és közigazgatási bizottság tagja, hol állandóan közbeveti magát a megye érdekeinek előbbrevitelében. 1879-ben főispán lesz. Itt érik a királyi kitüntetések, a megye közönsége lefesteti arczképét, Makó díszpolgárnak választja, egyik főutczáját Lonovics-útnak kereszteli. Meghalt 1902. jun. 8-án Budapesten.

A küzdelmes élet bevégezte munkáját, megdicsőült szelleme visszaszállt alkotójához, de emlékét kegyelettel fogja megőrizni Csanád vármegye közönsége.

CZINKOTSZKY MÁRTON.

MEZŐHEGYES IRODALMÁNAK KÖNYVÉSZETI ÖSSZEÁLLÍTÁSA.

Ezen, 175 számot tartalmazó könyvészeti összeállításba fölvétettek mindazon önálló művek, folyóiratokban megjelent értekezések és cikkek, valamint képek, a melyek Mezőhegyesnek történelmi, társadalmi és közgazdasági leírásához adatokat tartalmaznak. A művek csoportosítása a megjelenés időrendjében történt; a szerzők felől pedig a jegyzék végén levő betűsoros névmutató nyújt áttekintést.

Ezen összeállítás, a dolog természeténél fogva, teljességre igényt nem tarthat. Célja kettős: egyrészt kimutatni Mezőhegyes irodalmának gazdagságát; másrészt megkönnyíteni munkáját azon tudósoknak, a ki majdan ezen ősi vármegye monografiájának megírásával foglalkozand.

Az utóbbi szempontból tekintve, igen óhajtott volna, ha hasonló összeállítások megyénk egyéb helyeiről is közölnétek; ha az anyag lelőhelye, melyből megyénk leírásának épülete fölemeltetni fog, ily módon teljesen ismeretessé tétetnék. Mennyivel teljesebb műre számíthatnánk, ha az adat kutatás lélekölő, sivár munkájának egy részétől megkímélnétek az író s e helyett összes idejét, buzgalmát

az ily módon rendelkezésére bocsátott anyag gondos feldolgozására fordíthatná!

Szolgáljon jelen összeállítás például, hogy a laikus közönség ezen úton is előmozdíthatja a tudomány érdekeit.

Mezőhegyes, 1893. október hó 27.

RUISZ GYULA.

1785.

1. **Végezés**, melyet a most szerencsésen országgló felséges császár és király II. József, hogy Magyarországon és az ahoz tartozandó tartományokban a jobb fajú lovak bizonyosabban szaporodhassanak, kegyesen kiadni s megerősíteni méltóztatott 20. decemberben 1784. esztendőben. A császári, királyi s apostoli felségnek kegyelmes parancsolatjából ki nyomtattatott novemberben 1785. esztendőben.

[Következő német czímmel is:]

Vorschrift, die Seine Majestät der Kaiser und König Joseph II. um künftig in dem Königreiche Ungarn und den damit verbundenen Staaten einer gewissen Fortgang in der Pferde von besseren Schlag zu machen, mittelst einer allerhöchsten Resolution von 20. Dezember 1784. allergnädigst herauszugeben, und zur künftigen Richtschnur festzusetzen geruhet haben; und welche nachher auf allerhöchsten Befehl in Monate November 1785. zum Drucke befördert ward.

H. és é. n., 4°, 24 l., átellenes magyar és német szöveggel.

= Az eredeti példány Torontál megye levéltárában. Erről a magyar szöveget közöltem a «Gyakorlati Mezőgazda» 1887. évi 26—28. számaiban; lásd alább 142. sz. a.

179?

2. **F. M. F. Freiherr Bouwinghausen von Wallmerode**, Württembergi kamarás és főlovászmester:

— Taschenkalender für Pferdeliebhaber, Reuter, Pferdezüchter, Pferdeärzte und Vorgesetzte grosser Marställe. Stuttgart 1792—1802.

= Bouwinghausen adta a mezőhegyesi méneseintézet legelső leírását. Schwartner statisztikájának második kiadása (1809. I. 216.) szerint ezen leírás az 1800. évi «Taschenbuch»-ban foglaltatik. Csakhogy ugyanő, Bouwinghausen adataira, statisztikájának már első kiadásában (1798. 164. l.) is hivatkozik, szükségkép a Mezőhegyesre vonatkozó ismeretetésnek nem 1800. évben, hanem már korábban kellett megjelenie. A budapesti közkönyvtárakban, kutatásom daczára, Bouwinghausen műveit nem találhattam s így a megjelenési időnek pontos megállapítása nem volt módomban.

1798.

3. **Schwartner Márton**, a pesti egyetemen a diplomatika tanára s első könyvtárőr:

— Statistik des Königreichs Ungarn. Pest, 1798.

= Mezőhegyesre vonatkoznak a 157., 162—164., 217. és 469. l.

1802.

4. **Skolka András**, a szarvasi gyakorl. gazdasági iskola tanítója:

— Ueber das königl. Gestütt zu Mezöhegyes in der Tschanader Gespannschaft.

Megjelent: **Zeitschrift von und für Ungern**. Herausgegeben von Ludwig von Schedius. Pest, 1802. I. kötet 353—369. l.

1804.

5. — **Annalen der Oesterreich. Literatur**. 1804. 41. sz.

— V. ö. Schwartner: Statistik. 1809. I. 215. l.

1806.

6. — Königliche allerhöchste **Verordnung** wegen Veredlung der Pferdezucht im Königreich Ungarn.

Megjelent: **Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie**. Herausgegeben von einer Gesellschaft österreichischer Gelehrten. I. kötet. Göttingen, 1806. 318—323. l.

— Magában foglalja a magyarországi lótenyésztés emelése érdekében 1804. május hó 2-án kiadott s nagy részben Mezöhegyest is érdeklő udvari rendeletet.

1809.

7. **Schwartner Márton:**

— Statistik des Königreichs Ungern. Zweyte, vermehrte und verbesserte Ausgabe. Erster Theil. Ofen, 1809.

= Mezőhegyesre vonatkozna a 214—217. l.

1810.

8. **Neustädter:**

— Die k. k. Militär-Gestüte zu Mezőhegyes und Bábolna in Ungarn.

Megjelent: **Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat.** Herausgegeben von mehreren Geschäftsmännern und Gelehrten. III. Jahrgang, Wien, 1810. I. kötet. 3. szám, 23. l. — Egyetemi könyvtárban.

1814.

9. **Andrée's** Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen. 1814. febr. füzet, 42. l.

1817.

10. **Csekonics József**, tábornok s a sz. István-rend lovagja:

— Praktische Grundsätze die Pferdezucht betreffend. Pesth, 1817. 8°, 332, 6 l. egy tábla rajzzal.

= Az egész mű általán véve Mezőhegyesre vonatkozik s betekintést enged a ménésintézet alapításakor követett tenyésztési módra. — Egyetemi könyvtár.

1820.

11. **Mezőhegyes** im Csanader Komitat.

= A 9. sz. alatt felsorolt czikk nyomán megjelent a következő műben: Taschenbuch der Pferdekunde für Stallmeister, Offiziere, Oeconomen, Thierärzte und Freunde des Pferdes überhaupt. Herausgegeben von den Professoren Med. rath Will u. Rath Schwab. Auf das Jahr 1820. München. 389—391. l.

12. **Hesperus**, 1820. XXIX. kötet, 95. l.

= V. ö. Csaplovics: Archiv I. 387. l.

1821.

13. **Neustädter**:

— Pferdegestüte zu Mezőhegyes im Csanader und Bábolna im Comorner Comit.

= Lenyomata a föntebb 8. alatt felsorolt czikknek. Megjelent a következő című gyűjteményes munkában: Csaplovics János: Topographisch-statistisches Archiv des Königreichs Ungern. I. Band. Wien, 1821. 387—395. l.

14. **Csaplovics János**:

— Nachträgliche Anmerkungen im Jahre 1820. geschrieben.

= Neustädter előbb említett cikkének pótlásául megjelent u. o. 395—398. l.

1827.

15. **Huzard**, Sohn, francia állatorvos:

— Nachrichten über einige Pferde-Racen, Gestüte und Remonten im österreichischen Kaiserthume. Aus dem Französischen übersetzt, und mit kurzen historischen, berichtenden und erläuternden Anmerkungen begleitet von Joh. B. Müller. — Wien, 1827. Im Verlage bey Ant. Doll. 8°, 102. l.

— Mezőhegyesre vonatkoznak a 65—79. l.

16. **Erdélyi Mihály**, orvostudor, a bécsi állatorvosi tanintézet tanára:

Beschreibung der einzelnen Gestüte des österreichischen Kaiserstaates, nebst Bemerkungen über Hornviehzucht, Schafzucht und Ökonomie. Mit Übersichts-Tabellen und zwei litogr. Tafeln. Wien, 1827, gedr. und verlegt bei Carl Gerold. 8°, 250 l. 2 tábla rajzzal.

— Mezőhegyesre vonatkoznak a 11—42. l.

1829.

17. **Csaplovics János**:

— Gemälde von Ungern. Zweiter Theil. Pesth, 1829. Verl. van C. A. Hartleben. 8°, 334. l.

— Mezőhegyesre vonatkoznak a 42—44. l.

18. **König János**, orvostudor, sebész- és szülészmester, első állatorvos a mezőhegyesi ménestézetnél, később gyakorló állatorvos Pesten:

— Gestütskunde zum Gebrauche für Pferde-liebhaber, Ökonomen, Thierärzte etc. und als Lehrbuch zu Privat-Vorlesungen. 2 Theile. Pest, 1829; gedr. bei Ludwig Landerer Edlen v. Fűskút. 8°, 196, 120 l. 3 táblázattal.

1833.

19. **W. C. W. Blumenbach:**

— Neuestes Gemälde der österreichischen Monarchie. Dritter Theil. Wien, 1833, in Kommission bei Ant. Doll.

[Ezen czím alatt is:]

Schütz's allgemeine Erdkunde oder Beschreibung aller Länder der fünf Welttheile. XXVIII. Band.

— Mezőhegyes ismertetése a 322. lapon.

1834.

20. **Hubeny József:**

— Die Waldanlagen von Mezőhegyes in Ungarn. Als ein merkwürdiger Beitrag zur neuen Waldbaulehre.

Megjelent: Allgemeine Forst- und Jagdjournal, Prag, 1834. évi folyamában.

— Lásd 21. alatt.

21. **Ugyanaz:**

— Die Waldanlagen von Mezőhegyes in Ungarn. Als ein merkwürdiger Beitrag zur neuen Waldbaulehre aus dem «Allgemeinen Forst- und Jagdjournal» besonders abgedruckt. Prag, 1834, gedr. bei Joh. Spurny. 8°, 58 l. Haese Söhne.

1824.

22. **Kunits Mihály, nyugalalmazott piarista tanár:**

— Mezőhegyes, k. k. Pferdegestüt in der Csanáder Gespannschaft.

= Megjelent Kunits következő czímű művében: Topographische Beschreibungen des Königreichs Ungarn und seiner einverleibten Provinzen. In Bezug auf die Landes- und Volkskultur, Oeconomie, Industrie, Künste, Handlung, Manufacturen und Gewerbe. Durch eigene Forschungen und praktische Untersuchungen auf Reisen, bearbeitet und mit Rückblicken auf die Vorzeit nach dem gegenwärtigen Zustande dargestellt. Mit einem topographischen Plan. I. Band. Pesth, 1824. 78—90 l.

Mezőhegyes térképével.

1837.

23. **Des Herzogs von Ragusa (Marschall Marmont)** Reise durch Ungarn und Siebenbürgen. Aus dem Französischen ühersetzt von L. v. Alvensleben. Leipzig, 1837. Verlag v. Georg. Wigand. 8°, 192 l.

= Mezőhegyesre vonatkoznak a 70—76 l.

1840.

24. **Horváth Mihály:**

— Az ipar és kereskedés története Magyarorszában a három utolsó század alatt. Budán, 1840. A m. kir. egyetem betűivel.

= Lásd alább 32. sz. a. is.

1842.

25. **Fényes Elek:**

— Magyarország statisztikája. I. kötet, Pest, 1842.

== Mezőhegyesre vonatkoznak a 164—5. l.

1845.

26. **Mátyus (alistáli s padányi) Nep. János:**

— Lótudomány. Pest, 1845.

== Mezőhegyesre vonatkoznak a 119. s köv. l.

1855.

27. **Palugyay Imre:**

— Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. IV-ik kötet: Békés, Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása. Pest, 1855.

— Mezőhegyesre vonatkoznak a 353—354. l.

28. **Galgóczi Károly:**

— Magyarország, a szerb vajdaság s temesi bánság mezőgazdasági statistikája. Pest, 1855.

== Mezőhegyesre vonatkoznak a 318. l.

29. **Korizmicz László, Benkő Dániel, Morócz István:**

— Mezei gazdaság könyve. Stephens Henry «The Book of the farm» című munkája nyomán a hazai körülményekhez alkalmazva. I. kötet. — Pest, 1855.

== Mezőhegyesre vonatkoznak a 449—450. l.

1863.

30. **Wesenauer János**, főgépész a mezőhegyesi ménés-intézeten:

— Instruction für den Maschinenführer und Heizer der Lokomobile und der Dreschmaschinen. Wien, 1864. 8°.

1866.

Mayr Ottó, százados:

— Die k. k. Militär-Gestüte in Oesterreich: Kisbér, Bábolna, Mezőhegyes, Piber und Radautz. Topografisch, historisch und hippologisch geschildert. Wien, 1866. Dirnböck's Buchhandlung. 8°.

1868.

32. **Horváth Mihály** kisebb történelmi munkái. III. kötet. Pest, 1868.

= A fentebb 24. alatt említett mű újabb kiadása. Mezőhegyesre vonatkoznak a 204—205. és 279—280. l.

1869.

33. **Magyarországi ménesek:**

= Megjelent a «Vadász- és Versenylap» 1869. és a «Gazdasági Lapok» 1869. 36. számában.

34. **Jelentése a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek az álladalmi lötenyész-tési intézetekről.** Pest, 1869, nyomt. az Athenaeum. 4°, 29 l.

= Az összes lótényésztési intézeteket, köztük Mezőhegyest is felöleli.

35. **Kovács József ügyvéd Aradon:**

— Egy magyar amazon regényes életrajza. Arad, 1869.

= A Mezőhegyesen született Pfiffner Paulina honvéd főhadnagy élettörténete. V. ö. alább 133., 134., 139. sz. a.

1871.

36. **Wagner László, műegyetemi tanár:**

— Beschreibung der königl. ung. Staatsgestüte Kisbér, Bábolna und Mezőhegyes.

= Megjelent a «Prager land- und volkswirtschaftliches Wochenblatt» 1871. 39. s köv. sz.

37. **Jelentése a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek az álladalmi lótényésztési intézetekről.** Buda, 1871, nyom. a m. kir. államnyomdában. 4°, 55 l.

= Mezőhegyesre vonatkozik: ménes 10—17. l.; ménesbirtok 39—42. l.; gulya 42—43. l.

1873.

38. **Hahn Károly, colmari állatorvos Felső-Elszászban:**

— Vier Wochen in Mezőhegyes. Mittheilungen über das königlich ungarische Staatsgestüt daselbst. Mit einem Plane des Gestüts und einer Futtertabelle. Stuttgart, 1873. Verl. von Schickhardt & Ebner. 8°, 32 l. 60 kr.

— A borítékon a téli lovagló-iskola rajzával csatolva hozzá Mezőhegyes térképe és egy takarmányozási táblázat.

39. **Fest Imre államtitkár:**

— A földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium öt évi működése (1867—1872). Budapest, 1873. Kiadta Ráth Mór. 1 frt.

— Mezőhegyesre vonatkoznak a 34. s köv. l.

40. **Die königlich ungarischen Pferdezucht-Anstalten** auf der internationalen Pferde-Ausstellung in Wien, 1873.

— Hivatkozik e műre dr. Armbrecht az alább 42. sz. a. felsorolt könyvben.

41. (**Welt-Ausstellung 1873 in Wien.**) **Catalog** der ersten temporären Thier-Ausstellung vom 31. Mai bis 9. Juni. Wien, 1873.

Mezőhegyesre vonatkozóak a 22. lapon.

1874.

42. **Die Landwirthschaft und ihre Hilsgewerbe** auf der Wiener Weltausstellung, 1873. Verwerthet für die österreichische Landwirthe. Im Auftrage des kaiserl. königl. Ackerbau-Ministeriums.

[Ezen czím alatt is:]

— Die Bodenkultur auf der Wiener Weltausstellung, 1873. Erster Band. Wien, 1874.

— A mezőhegyesi lótenyésztés ismertetése és kritikája dr. Armbrecht Fr. Aug. tollából a 117—118. lapokon.

43. **Settegast H. porosz kir. titkos és kormánytanácsos**, a proskauai gazd. akadémia igazgatója és báró Gorizutti cs. k. őrnagy:

— *Landwirtschaftliches Thierracen - Album*. Pferde, Rinder, Schafe, Schweine, Ziegen, Esel etc. Photographien, aufgenommen auf der Weltausstellung zu Wien 1873, von H. Schnaebeli, Maler und Hofphotograph Seiner Majestät des Kaisers Wilhelm I. Berlin 1874. Fol. 121 kép.

— Mezőhegyesre a következő képek vonatkoznak:

12. Almássy-bika.

13. Csáky-bika.

61. Gidran XXXI.

100. Majestoso XL.

101. Conversano I.

110. Schagya X—2.

111. Majestoso XXXIX—15.

121. Abugress.

44. **t. g. (Tanfi Gusztáv, min. titkár):**

— Az 1873-ik évi nemzetközi lókiállítás.

— Megjelent a «Földművelési Érdekeink» 1874.

36. sz. 223. l.

45. **Ugyanaz:**

— Lótenyésztési ügyek.

— Megjelent a «Földművelési Érdekeink» 1874.

36. számában.

46. **Az álladalmi ménesek létszámának le-
szállítása.**

— Megjelent a «Földművelési Érdekeink» 1874.
évi 37. számában, 231. l.

47. **Tormay Béla:**

— A magyar-erdélyi szarvasmarha.

— Megjelent a «Földművelési Érdekeink» 1874.

42—43. számaiban, Bokréta mezőhegyesi Csáky-gulyabeli tehén és Attila Csáky-féle fajbika képeivel.

48. **Ugyanaz:**

— A gazdasági igásló.

— Megjelent a «Földművelési Érdekeink» 1874.

51—52. számaiban, a mezőhegyesi igás ménésben elhelyezve volt Merrylegs anyakanczának és Majestoso ménnek fametszetű képeivel.

49. **Lydtin A., Baden nagyhercegségi udvari állatorvos:**

— Reisenotizen über Ungarns Pferdezzucht. Carlsruhe 1874, 8° 54, 2 l. Th. Ulrici.

— Borítékján a téli lovagló-iskola rajzával. Mezőhegyesre vonatkoznak a 30—46 l.

50. **Zlinszky István kondorosi, kasznár:**

— Mezőhegyesi szemle. (Megejtve a békésmegyei gazdasági egylet által június 8—10-én.)

— Megjelent az «Ellenőr» 1874. jún. 23—24-iki 171—172. számainak «Közgazdaság» rovatában.

1875.

51. **Jelentés a mezőhegyesi kincstári birtoknak a békésmegyei gazdasági egylet küldöttsége által 1874. június 8—10-én megejtett szemléről.**

— Megjelent: «A békésmegyei gazdasági egylet 1874-ik évi értesítője» B.-Gyula, 1875. 3—65. l.

Mezőhegyes térképével. A mezőhegyesi ménesintézet történetét, úgy, a mint ezen műben lenyomatva van, Krenn Imre mezőhegyesi gazd. intéző írta meg.

V. ö. a következő 52. sz. a.

52. — **A mezőhegyesi szemle 1874-ben.**
Közrebocsátotta: a békésmegyei gazdasági egylet. B.-Gyula, 1875, nyomt. Dobay János, 8° 65 l. Aigner Lajos bizománya. Mezőhegyes térképével.

— Különnyomat a békésmegyei gazd. egylet 1874. évi értesítőjéből.

53. **«Mezőhegyesi szemle».**

— Az előbb említett munka bírálati ismertetése; megjelent a «Földművelési Érdekeink 1875. évi 24. számában, 211. l.

54. **Dr. Wágner László:**

— A mezőhegyesi m. k. ménesuradalom.

— «A mezőhegyesi szemle» állításainak czáfolata. Megjelent a «Földművelési Érdekeink» 1875. 32—37. sz. és a «Pester Lloyd» gazdasági melléklete, a «Wochenblatt für Landwirtschaft» 1875. 32—47. számaiban.

55. **Beliczey István:**

— Nehány szó Wágner László tanár úrhoz.

— Megjelent: «Ellenőr» 1875. 238. számában.

56. **Máday Izidor:**

— Helyreigazítás és önvédelem.

— Megjelent: «Ellenőr» 1875. 239. számában.

57. **Wágner László:**

— Nyílt levél Beliczey István úrnak, a békésmegyei gazdasági egyesület elnökének, a «Mezőhegyesi szemle» ügyében.

= Megjelent az «Ellenőr» 1875. 260. sz. és a «Földművelési Érdekeink» 1875. 38. számában.

58. **Beliczey István és Mokry Sámuel:**

— Válasz Wágner László tanárnak a «Mezőhegyesi szemle» bírálatára.

= Megjelent az «Ellenőr» 1875. 292—294. számaiban és a «Földművelési Érdekeink» 1875. 44—46. számaiban.

59. **Wágner László:**

— Végválasz a békésmegyei gazdasági egyesület igazgatóságának a «Mezőhegyesi szemle» ügyében.

= Megjelent a «Földművelési Érdekeink» 1875. évi 46. számában.

60. **Benedek Zsigmond**, a kolozsmonostori gazdasági tanintézet növendéke:

— A mezőhegyesi kirándulás. Pályadíjazott munka.

= Megjelent: A kolozsmonostori magyar kir. gazdasági tanintézet értesítőjében», 2. sz. Kolozsvár, 1875. 63—83. l.

61. **Gazdasági szemle a bécsi közkiállításon.** Kolozsvár 1875. Nyom. K. Papp Miklós.

= Mezőhegyesre vonatkozó Tormay Béla tollából a 181—193. l.

62. **Kozma Ferencz miniszteri tanácsosnak** az 1875. évi május hó 8-án Budapesten a Közvetken tartott lótenyésztési értekezlet megnyitásánál az országos lótenyésztési intézetek állapotára nézve tett előterjesztése. Budapest, 1875. 4° 6. l. Nyomt. az Athenaeum.

63. Az 1875-ik évi ló- és gulyaárverés
Mezőhegyesen.

= Megjelent a «Földművelési Érdekeink» 1875.
40. számában.

64. Podmaniczky Géza báró:

— Három nap Mezőhegyesen a ló- és szarvas-
marha-árverés alkalmával.

= Megjelent a «Földművelési Érdekeink» 1875.
42. számában.

65. Heinrich Ellbogen:

— In und ausser Arad. Harmlose Plaudereien
von einem ganzen Monate.

= Megjelent: «Neue Arader Zeitung» 1875.
10. sz.

1876.

66. Lejeune:

— La Hongrie Agricole et ses haras. Comptendu d'une excursion agricole à Mezőhegyes. Bruxelles, 1876. 8° III, 56. l. Két fénynyomatú ló-
képpel és Mezőhegyes térképével.

67. «La Hongrie agricole et ses haras».

= Az előbbi könyv ismertetése. Megjelent a
«Földművelési Érdekeink» 1876. 18. számában.

68. Mezőhegyes. Haras de l'état royal hongrois
situé dans le comitat de Csanád. Budapest é. n.
(1876) 8°, 12, 3 l. (Czíml. nélkül.) Nyomt. a
Franklin-társulat.

= 1876. szept. 8-án a IX. nemzetközi sta-
tisztikai kongresszus tagjai által Mezőhegyesre tett
kirándulás alkalmára.

69. **Tormay Béla:**

— Mezőhegyes.

= Megjelent a «Vasárnapi újság» 1876. évi 48. számában, következő képekkel: 1. Ménesparancsnok laka. 2. A ménések bemutatása a statisztikai kongresszus tagjai előtt. 3. Majorrészlet. 4. Téli lovarda.

70. **Allattenyésztési füzetek.** Kiadja az országos magyar gazdasági egyesület. I. füzet. Budapest, 1876.

= A mezőhegyesi gulya ismertetése Tormay Béla tollából, 37—40. lapokon.

71. **Magyar fajbikák árverése, Mezőhegyesen.**

= Megjelent »Földművelési Érdekeink« 1876. 16. sz.

72. **A mezőhegyesi bikaárverés.**

= Megjelent «Földművelési Érdekeink» 1876. 18. sz.

73. **Balogh (papi) Péter:**

— Titkári jelentés a csanádmegyei gazdasági egyletnek 1875—1876. évi működéséről. Felolvasta: Batonyán 1876. évi július hónap első napján megtartott közgyűlésen P. B. P. egyleti titkár. Makó 1876. ivr. 4 sztlm lap.

= Mezőhegyesre vonatkozó 1. pont alatt.

1877.

74. **Julia Alfréd, francia igazságügyi osztályfőnök,** ki a nemzetközi statisztikai kongresszu-

son vendégünk volt, a «Figaro» 1877. februári számaiban érdekesen ismerteti a mezőhegyesi ménest.

— Lásd erre nézve: «Fővárosi Lapok» 1877. évi 47. számát.

75. Balogh (papi) Péter:

— Mezőhegyes az ezernyolcszáz hetvenhatodik évnek kezdetén. Véleményes jelentése, a csanád-megyei gazdasági egylet által, a mezőhegyesi álladalmi ménesbirtok viszonyainak tanulmányozására kiküldött szemlebizottságnak. Egybeállította a szemlebizottság részletezett megállapodásai alapján P. B. P. Arad 1877, 8° VII. 209. l. Nyomt. Réthy Lipót.

76. «Mezőhegyes az ezernyolcszáz hetvenhatodik évnek kezdetén».

— Könyvismertetés; megjelent a «Vadász és Versenylap» 1877. évi 24. számában.

77. Könyvismertetés: Mezőhegyes, 1876-ik év kezdetén.

— Megjelent a «Haladó Gazda» 1877. évi 7. számában.

1878.

78. Magyarország lótenyésztése. Adatok az 1878. évi párisi nemzetközi lókiállításához. Közli a m. k. földművelésügyi miniszterium lótenyésztésügyi osztálya. Budapest 1878, 8° 40 l., nyomt. Rudnyánszky A.

— Mezőhegyesre vonatkoznak a 12—15. l.

79. La Hongrie chevaline. Exposé devant servir de guide a l'exposition internationale de chevaux a Paris 1878. Publié par le departement

de l'élevage au ministère de l'agriculture en Hongrie. Budapest 1878, 8° 42 l. egy képpel; nyomt. Rudnyánszky A.

— Mezőhegyesre vonatkoznak a 12—15 l.

80. Földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium:

— A m. k. álladalmi lótenyészintézetek részére évenként vásárlandó egy éves méncsikók beszerzésének célja; s ezen csikók felnevelésének s értékesítésének vázlata. Budapest 1878, ívr. 4 l. (Cimlap nélkül.) Nyomt. Rudnyánszky A.

81. K. u. Ministerium für Ackerbau, Industrie und Handel:

— Ankauf einjähriger Hengstfohlen für die k. u. Staats-Pferdezuchts-Anstalten; Zweck und Modalitäten dieses Ankaufes; sowie die Grundzüge zur Aufzucht und Verwerthung der Fohlen. H. és é. n. (Budapest, 1878.) ívr. 3 l.

82. Kún István:

— Mezőhegyesi szarvasmarhafajta Hunyadmegyében.

— Megjelent: az «Erdélyi Gazda» 1878. évi 21. sz. és a «Gazdasági Lapok» 1878. évi 18. számában.

83. Ugron Gábor:

— A mezőhegyesi fajmarhákról.

— Megjelent az «Erdélyi Gazda» 1878. évi 23. számában.

84. Rösler Károly, gazdatiszt:

— Harmadszor is a mezőhegyesi fajmarhákról.

— Megjelent az «Erdélyi Gazda» 1878. 24. sz.

85. Balogh (papi) Péter:

— Titkári jelentés a csanádmegyei gazdasági egyletnek 1877—1878. évi működéséről, különös tekintettel első tíz évi munkásságának eredményeire. Előadta Batonyán, 1878. évi június hónap 29. napján megtartott egyleti közgyűlésen P. B. P. egyleti titkár. Arad, 1878, 8° 23 l. Nyomt. Réthy Lipót.

— Mezőhegyesre vonatkoznak az 5., 8—10. l.

86. A mezőhegyesi állatállomány egészségügyi viszonyairól.

— Megjelent a «Veterinarius» 1878. évi folyamában s utána a «Gazdasági Lapok» 1878. évi 28. számában.

87. Mezőhegyesi méneshirtokon süldőárverés.

— Megjelent a «Gazdasági Lapok» 1878. évi 14. számában.

1879.

88. Balogh (papi) Péter, községi jegyző

— üdvözlő beszéde krivnai Lonovics József, Csanádmegye főispánjához. Elmondotta Mezőhegyesen 1879. jún. 26. — Arad é. n. (1879) 8°, 4 sztn l. Nyomt. Réthy L. és fia.

1880.

89. Ugyanaz:

— Titkári jelentés a csanádmegyei gazdasági egyletnek újlagos megalakulása és 1878—1879. évi működéséről. Előadta Makón, az 1879. évi június hónap 22. napján megtartott egyleti közgyűlésen

P. B. P. egyleti titkár. Arad, 1880, 8° 19 l. Nyomt. Réthy L.

— Mezőhegyesre vonatkozók az 5. és 16. l.

90. **Kozma, miniszteri tanácsos:**

— Körrendelet. (10,526/1880. sz.) A m. kir. álladalmi ménesek parancsnokságaihoz. Budapest, 1880, ívr. 5 l. Nyomt. Rudnyánszky A.

91. **Állami méneseink jelenlegi állapota.**

— Megjelent a «Gazdasági Lapok» 1880. évi 14. számában.

92. **Gulyaarverés Mezőhegyesen.**

— Megjelent a «Gazdasági Lapok» 1880. évi 42. számában.

1881.

93. **Balogh (papi) Péter:**

— Nyílt válasz Justh Gyula úrnak az «Arad és vidéke» 260. számában közzétett nyilvános megtámadásaira. Makó é. n. (1881.) ívr. 4 l. Nyomt. Gaál és Gömör.

— Külön lenyomat a «Maros» című, Makón megjelenő hetilapból.

94. **B. von Oeynhausen, ezredes s a bécsi központi lovasiskola első tanára:**

— Der Pferdeliebhaber. Ein Handbuch über Pferdekennntniss im weiteren Sinne für Besitzer, Züchter und Liebhaber der Pferde in allen Ständen und Ländern. II. Auflage. Kassel, 1881.

— Mezőhegyesre vonatkoznak a 397. s köv. lapok.

1882.

95. A magyar állami lótenyésztézetekről.

Megjelent a «Vadász- és Versenylap»-ban és a «Magyar Föld» 1882. 30. számában. E cikk egyúttal említést tesz egy tekintélyes angol szaklapnak, a «Field»-nek hasonló tárgyú tanulmányáról.

96. M.

— Mata Fuegos.

— Megjelent a «Magyar Föld» 1882. évi 33. számában. (Leírása az ezen tűzoltó-szerkezettel Mezőhegyesen tett kísérletnek.)

97. Rónai Gyula:

— Újabb adatok a seprőczirok termesztéséhez.

— A Mezőhegyesen tett kísérletek alapján közölve a «Gyakorlati Mezőgazda» 1882. évi 5. számában.

98. A földművelés-, ipar- és kereskedelem-ügyi m. kir. miniszterium által Budapesten a marhavásártéren 1882-ik évi április hó 22., 23. és 24-én rendezett, díjazással egybekötött II. országos tenyészállatvásár jegyzéke. Budapest, 1882.

— Mezőhegyesre vonatkozóak a 22. és 29. lapokon.

1883.

99. Mezőhegyes képe.

— Megjelent a nyitra megyei gazdasági egyesület közlönye, a «Gazdasági értesítő» 1883. évi 11. számában. Onnan átvették: «Földművelési Érdekeink» 1883. 52. és 1884. I. (mutatv.) száma; «A gyakorlati Mezőgazda» 1883. 52. sz.; «Maros» 1883. 53. sz.

1884.

100. **A mezőhegyesi kincstári uradalom.**
(Következő képekkel:) 1. Igazgatói lak. 2. Ezredesi lak, istálló és kaszárnya. 3. Vasútállomás. 4. Egyéves üszők. 5. Nemes bika.

= Megjelent a «Magyarország s a Nagyvilág» 1884. évi I. számában. A képeket Bittler és Takács fényképei után rajzolta Széchy Gy.

101. **Mezőhegyesi m. kir. álladalmi ménes.**

= «A magyarországi állattenyésztők kalauza». Budapest, 1884. 5—9. lapjain.

102. **A mezőhegyesi m. kir. állami uradalom gulyája.**

= Megjelent ugyanazon munka 108—120. lapjain. Jelen kimutatás egybeállítójától.

103. **A m. kir. álladalmi ménesbirtok törzstenyésztete Mezőhegyesen.**

= Megjelent ugyanazon munka 163—170. lapjain, ugyanannak tollából.

104. **A mezőhegyesi m. kir. álladalmi ménesbirtok hazai fehér kondorszörű sertésenyésztete Mezőhegyesen.**

= Megjelent ugyanazon mű 262—267. lapjain, ugyanannak tollából.

105. **A mezőhegyesi álladalmi ménesbirtok magyar gulyája.**

= Megjelent a «Gazdák Kalauza» 1884. évi 15. és 16. számaiban. (A 102. a. sz.-nak változatlan lenyomata.)

106. **Rónai Gyula:**

— «A magyarországi állattenyésztők kalauza».

— Könyvismertetés s mellesleg Mezőhegyest is érdeklő czikk «A gyakorlati mezőgazda» 1884. évi 17. számában.

107. **L. Hoffmann, ludwigsburgi fő-lóorvos:**

— Taschen-Lexikon der Pferdekunde. Für Offiziere, Thierärzte, Landwirthen und jeden Pferdebesitzer. Berlin, 1884.

— Mezőhegyesre vonatkoznak a 278. s köv. lapok.

108. **Gulyaárverés Mezőhegyesen.**

— Megjelent a «Gazdák Kalauza» 1884. évi 41. számában.

109. **Répaszeszgyártás az Alföldön.**

— Ismertetése a mezőhegyesi répaszeszgyáraknak. Megjelent a «Földművelési Érdekeink» 1884. 1. számában.

110. **A mezőhegyesi állami ménesuradalom.**

— Megjelent u. ott, 1884. 1. sz.

111. **F. L. (Fényes László.)**

— Magyarország lótenyésztési állami intézményeinek ismertetése. III. Mezőhegyes.

— Megjelent a «Földművelési Érdekeink» 1884. 33. számában.

1885.

112. **C. M. Stoeckel, Generalsecretair d. landw. Central-Verein für Littauen und Mazuren:**

— Die allgemeine Pferde-Ausstellung zu Budapest vom 5. bis 10. October 1885.

— Megjelent a «Central-Verein für Littauen und Mazuren» hivatalos közlönyének, az Inster-

burgban (Kelet-Poroszországban) kiadott «Georgine»-nek 1885. évi 43—45. számaiban, mely czikk Magyarország általános lótenyésztési viszonyain kívül a 44. számban Mezőhegyest is ismerteti és bírálja.

113. **A mezőhegyesi magyar királyi álladalmiménésbirtok** rövid leírása az 1885. évben. — Budapest, 1885, 8° 17 l., térképpel, nyomtatott a m. k. államnyomdában. Jelen kimutatás egybeállítójától.

114. **Die königlich ungarische Staats-Gestüts-Domäne Mezőhegyes** im Jahre 1885. Budapest 1885, 8° 22 l. térképpel, nyomtatott a m. k. államnyomdában.

— Az előbbi mű német kiadása, németre fordította Bendl G.

115. **Domaines du haras royal hongrois de Mezőhegyes.** Budapest, 1885, 8° 24 l., térképpel, nyomt. Rudnyánszky A.

— Az előbbi mű francia kiadása.

116. **O. L. (Ordódy Lajos.)**

— A mezőhegyesi uradalom.

— Megjelent a «Gazdasági Lapok» 1885. évi 34. és 36. számaiban.

117. **Jelentés a magy. kir. állami lótenyésztési intézetek** 1884. évi működéséről.

Megjelent a «Közgazdasági Értesítő» 1885. 25. számában és pedig a mezőhegyesi ménés a 863., a mezőhegyesi ménésbirtok a 869. lapon. Szerkesztette ezen kimutatás egybeállítója.

118. **Közlemények a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium közegeinek és intézeteinek** 1884. évi jelentéseiből. Budapest, 1885.

— Az előbbi sz. a. említettnek lenyomata. A mezőhegyesi ménes 26—30., a mezőhegyesi ménesbirtok 48—61. l.

119. **A m. kir. állami ménesintézeti gazdaságok kiállítási csarnoka.** Jegyzék a csarnokban elhelyezett tárgyakról. Budapest, é. n. (1885.) 8°, nyomt. Rudnyánszky A.

— Mezőhegyesre vonatkozók a 11—15. l.

120. **Exposition collective des domaines des haras rovaux de Hongrie.** Catalogue des produits exposés dans le pavillon. Budapest, 1885. 8°, nyomt. Rudnyánszky A.

— Mezőhegyesre vonatkozók 19—22. l.

121. **A magyar kir. állami ménesintézeti gazdaságok kiállítási csarnoka.**

Megjelent: Pesti Napló 1885. 153., 154., 157. számaiban.

122. **A ménesintézeti gazdaságok.**

Megjelent: Pesti Napló 1885. 135. sz. mellékletén.

123. **Programm des am 21-ten Juli 1885. zu veranstaltenden Ausfluges nach Mezőhegyes.** Budapest, é. n. (1885), nyomt. Fanda József, 8°, 2 l.

124. **Ein Besuch auf der k. u. Staatsgestüts-herrschaft Mezőhegyes.**

Megjelent: Kölnische Zeitung 1885. 228. sz.

125. **A francziák az Alföldön:**

Megjelent: Maros, 1885. 34. sz.

126. **H. v. Nathusius-Althaldensleben:**

— Briefe von der ungarischen Landes-Ausstellung in Budapest. III. Mezőhegyes.

Megjelent: Deutsche Landwirthschaftliche Presse. 1885. 77., 78. sz.

127. **O. L. (Ordódy Lajos:)**

— A m. kir. állami ménesbirtokok az országos kiállításon.

Megjelent: Gazdasági Lapok 1885. 32. sz.

128. **A mezőhegyesi répaszeszgyáraknak és a gyártásnak rövid ismertetése.** Budapest, 1885. 8°, 13 l., nyomt. Rudnyánszky A.

Írta: báró Splény Pál, gazd. intéző.

129. **Mezőhegyesi ötös fogat. Képpel.**

Megjelent: Ország-Világ 1885. évi folyam.

130. **Lehóczky József orosházi néplelkész:**

— Alkalmi egyházi beszéd, melyet a mezőhegyesi lelkészi állomás száz évi fennállása jubileumi ünnepén, 1885-ik évi deczember hó 8-ikán mondott . . . Lelkes hallgatói kívánságára, a szép nap emlékéül közrebocsátva. Orosháza, 1885. 8°, 25 l., nyomt. Veres Lajos.

1886.

131. **A m. kir. állami ménesbirtokok 1885. évi működése. III. Mezőhegyesi ménesbirtok.**

Megjelent: Közgazdasági Értesítő 1886. 22. sz.

132. **Közlemények a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium közegeinek és intézeteinek 1885. évi jelentéseiből.** Budapest, 1886.

— Változatlan lenyomata a 131. sz. a. felsorolt-nak. A mezőhegyesi ménesre vonatkozók 30—35. l., a mezőhegyesi ménesbirtokra vonatkozók 62—96. l.

133. Egy jeltelen sír.

— Felhívás Pfiffner Paulina síremléke tárgyában, id. Mogyorósy Jánostól a «Békés» 1886. 40. számában.

134. B.-Gyula 1886. október 7.

— Felhívás ugyanezen ügyben a «Békés-Gyulai Híradó» 1886. 33. számában.

135. Mikes.

— Gulyaárverés Mezőhegyesen.

Megjelent: «Földművelési Érdekeink» 1886.

45. sz.

136. Wilckens M. dr., a bécsi gazdasági főiskola tanára:

— Untersuchung über das Geschlechtsverhältniss und die Ursachen der Geschlechtsbildung bei Hausthieren. Berlin, 1886.

Mezőhegyesen gyűjtött adatok alapján.

137. Abrakolás és takarmányozás a mezőhegyesi magy. kir. államménésben.

Megjelent: «Vadász- és Versenylap» 1886. decz. 2-ki sz.

1887.

138. Ruisz Gyula:

— A mezőhegyesi állami ménésintézet alapításának története.

Megjelent: «Történelmi és régészeti értesítő.» A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum-társulat közlönye. Temesvár, 1887. III. évf.

139. Id. Mogyorósy János, a békésmegyei nyilvános múzeum igazgatója:

— A hős honvédleány. Történelmi életrajz a

szabadságharczból. Egy szöveg előtti arczképpel. Arad, 1887, 8°, 25 l., nyomt. Réthy L. és fia.

A Mezőhegyesen született Piffner Paulina életrajza arczképpel.

140. Kirándulás Mezőhegyesre.

— Békésmegyei Közlöny, 1887. 65. sz.

141. A m. kir. állami lótenyészintézetek 1886. évi működése. I. A mezőhegyesi m. kir. ménesbirtok.

Megjelent: «Közgazdasági Értesítő» 1887. 25. sz. 575—586 l.

142. Rónai Gyula:

— II. József császár rendelete a lótenyésztés emelése érdekében. (Adalék a magyar lótenyésztés történetéhez.)

Megjelent: «Gyakorlati Mezőgazda» 1887. 26—28. számában.

1888.

143. Ruisz Gyula, m. kir. gazdatiszt:

— A mezőhegyesi állami ménesintézet alapításának története. (Külön lenyomat a «Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeumtársulat értesítője» 1887. évi folyamából.) Temesvárott, 1888., 8°, 43 l.

144. Szabályrendelet Mezőhegyes nagyközség szervezetéről. Arad, 1888., 8°, 33, 1 l., nyomt. Réthy L. és fia.

145. A m. kir. állami lótenyészintézetek 1887. évi működése. III. I. Mezőhegyesi m. kir. ménesbirtok.

Megjelent: «Közgazdasági Értesítő» 1888. 20. sz.

146. **A mezőhegyesi útügy.**

Megjelent: «Maros 1888.» 48. sz.

«Alföld» 1888. 140. sz.

147. **Rákosi Béla dr.**

— A mezőhegyesi cselédház.

Megjelent: az «Egészség» 1888. júl. füzetében
tervrajzzal, innen átvette a Budapesti Hírlap 1888.
187. sz.

148. **Az osztrák-magyar monarchia írásban
és képben.** Magyarország, I. köt. Budapest, 1888.

— Mezőhegyesre vonatkozók a 438—442. l.,
a 441. lapon egy kis Nonius képével, melyet Vágó
Pál rajzolt.

1889.

149. **Mezőhegyes.**

Megjelent: «Encyklopädie der gesammten Thier-
heilkunde und Thierzucht». Wien und Leipzig. VI. köt.
419—450. l.

150. **A mezőhegyesi csatorna.**

Megjelent: «Maros» 1889. 18. és 19. sz.

151. **Kvassay Jenő:**

— Mezőhegyesi élővízcsatorna.

Megjelent: «Vásárhely és vidéke» 1889. 10. sz.

152. **A mezőhegyesi élővízcsatorna.**

Megjelent: «Maros» 1889. 27. sz.

153. **A m. kir. állami lótenyésztési inté-
zetek 1888. évi működése.**

Megjelent: «Közgazdasági Értesítő» 1889. 16. és
18. számaiban.

154. **Haynau és a magyar klérus.**

— Tárczaczikk, megjelent a «Budapesti Hirlap»
1889. 302. sz. Gonzetzky, mezőhegyesi kat. lelkész
főbelövetésére vonatkozik.

1890.

155. **Ruisz Gyula:**

— A Gidrán és Nonius lőtörzsek.

Megjelent: «Mezőgazdasági Szemle» 1890. IV—V.
füzet.

156. **Bendl G.**

— Kétezernégyszáz tót munkás megérkezése
Mezőhegyesre.

Megjelent: «Vasárnapi Ujság» 1890. s. utána a
«Képes folyóirat» 1890. XI. füzete 661. lapján,
Ellinger Ede pillanatnyi fényképfölvételével.

157. **Rich. Schoenbeck, Major a. D.**

— Hippologische Streifzüge.

Megjelent a berlini «Post» 1890. 271., 273.,
278., 287., 290. számaiban.

158. **Dr. Csánki Dezső:**

— Magyarország történelmi földrajza a Hunya-
diak korában. I. köt. 1890. 691., 692., 696., 697., 698. l.

1891.

159. **G. h.**

— Das k. ungarische Staatsgestüt Mezőhegyes.

Megjelent: «Das Pferd» folyóirat 1891. 5.
számában.

160. M.

— Mezőhegyes gabonatermései a legutóbbi 30 év alatt.

Megjelent: Földművelési Érdekeink 1891.

12. sz.

161. Riczinus-termesztési kísérlet.

Megjelent: «Földműv. Érdekeink» 1891. 15. sz.

162. Kurze Beschreibung der kön. ungarischen Staats-Gestüts-Domäne Mezőhegyes im Jahre 1890. Budapest, 1891.

163. A mezőhegyesi lóversenyek.

Megjelent: «Makói Hírlap» 1891. 43. sz.

164. Csikós:

— A mezőhegyesi lóversenyek. (Máj. 25—26.)

Megjelent: Földműv. Érdekeink 1891. 22. sz.

165. A mezőhegyesi magyar királyi állami ménésbirtok rövid leírása 1890. évben. Budapest, 1891. 28. l.

166. Bolla Mihály vízépt. tanácsos:

— Az alföldi nagyobb terjedelmű öntözések.

Megjelent: «Köztelek» 1891. 12. sz.

1892.

167. Graf C. G. Wrangel:

— Ungarns Pferdezzucht in Wort und Bild. Stuttgart 1892. II. kötet 1—164. l., több mezőhegyesi ló fametszetű képével.

168. A kender értékesülése kórosan, szálkender és kötelnemű alakjában.

— Mezőhegyesen tett kísérletek eredménye alapján, megjelent: «Földművelési Érdekeink» 1892. 37. sz.

169. — **Eine Herde der ungarischen silbergrauen Rinder.**

— Megjelent: «Deutsche landw. Zeitung» 1892. 2. sz. Ellinger budapesti fényképész által Mezőhegyesen fölvelt képpel.

170. **Dohánytermelési kísérleti állomás Mezőhegyesen.**

— Megjelent: «Köztelek» 1892. 13. sz.

171. **A földművelésügyi m. kir. miniszternek** 1890. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest, 1892.

— Mezőhegyesre vonatkoznak: 355—357. és 382—390. l., továbbá a «Függelék» 57—65. l.

172. **A mezőhegyesi ménesbirtok tisztikarának elismerő felirata** Kozma Ferencz miniszteri tanácsoshoz.

— Megjelent: «Vadász- és Versenylap» 1892. 8-ik számában.

173. **Oltvölgyi:**

— Munkában levő lovak a mezőhegyesi ménesben.

— Megjelent: «Vadász- és Versenylap» 1892. 25. sz.

174. **Schmidt József dr.:**

— Mezőhegyesi tájfajta-tenyésztés.

Megjelent: «Köztelek» 1892. 95. sz. «Földművelési Érdekeink» 1892. 48. sz.

Pótlék.

175. Gonzetzky János, mezőhegyesi tábori lelkész, kit Haynau 1849. okt. 10-én Pesten az újpületben agyonlövetett, egy kicsikart bűnbánó nyilatkozatot írt alá, mely az ítéletének végrehajtásáról szóló jelentéssel együtt megjelent a híres «Pester Zeitung» 1849. okt. 18-iki számában.

NÉVMUTATÓ.

Alvensleben 23.	Kvassay Jenő 151.
Armbrecht Fer. Ágost 42.	Lejeune 66., 67.
Balogh (papi) Péter 73., 75., 85., 88., 89., 93.	Lehóczky József 130.
Beliczey István 55., 58.	Lydtin A. 49.
Bendl Godofréd 114., 156.	M. = Maurovich Fábán.
Benedek Zsigmond 60.	Marmont marschall 23.
Bolla Mihály 166.	Maurovich Fábán 96., 135., 160., 169.
Blumenbach W. C. W. 19.	Mayr Otto 31.
Bouwinghausen v. Wallmerode 2.	Máday Izidor 56.
Csánki Dezső 158.	Máttyus Nep. János 26.
Csaplovics János 13., 14., 17.	Mogyorósy János id. 133., 134., 139.
Csekonics József 10.	Mokry Sámuel 58.
Csikós 164.	Müller Ján. C. 15.
Ellbogen Henrik 65.	Nathusius-Althaldensleben H. 126.
Erdélyi Mihály 16.	Neustädter 8., 13.
Fest Imre 39.	Oeynhausén 94.
Fényes Elek 25.	Oltvölgyi 173.
Fényes László 111.	O. L. = Ordódy Lajos.
Galgóczy Károly 28.	Ordódy Lajos 116., 127.
Gonzetzky 175.	Palugvay Imre 27.
Gorizutti báró 43.	Podmaniczky Géza 64.
Hahn Károly 38.	Raguzai herczeg l. Marmont.
Hoffmann L. 107.	Rákosi Béla dr. 147.
Horváth Mihály 24., 32.	Rónai Gyula l. Ruisz Gyula.
Hubeny József 20., 21.	Röszler Károly 84.
Huzard ifj. 15.	Ruisz Gyula 97., 99., 102—106., 113—115., 117—118., 131—132., 138., 141., 142., 143., 155., 161., 165., 168.
Julia Alfréd 74.	Schlechter J.
Kovács József 35.	Schmidt József dr. 174.
Kozma Ferencz 62., 90., 172.	
König János 18.	
Kunics Mihály 22.	
Kún István 82.	

Schnaebeli H. 43.
Schoenbech Rud. 157.
Schwab 11.
Schwartner 3., 7.
Settegast H. 43.
Skolka A. 4.
Splény Pál 128.
Stöckel C. M. 112.
Széchy Gy. 100.

Tanfi Gusztáv 44., 45.
Tormay Béla 47., 48., 61., 69., 70.
Ugron Gábor 83.
Vágó Pál 148.
Wagner László 56., 54., 57., 59.
Wesenauer János 30.
Wilckens M. 136.
Wrangel C. G. 167.
Zlinszky István 50.

TARTALOM.

	Lap
1. Csanád vármegye határpere 1872/96-ban. Reizner Jánostól . . .	3
2. Az 1563-ik évi jobbágyságok és Alberti. Czinkotszky Mártontól . .	23
3. Lonovics József, Czinkotszky Mártontól	52
4. Mezőhegyes irodalmának könyvészeti összeállítása. Ruisz Gyulától	62
5. Névmutató	98

1 - 2000000000

1000000000

00

16-17

1971/1972